

Pilot grondgebondenheid West-Achterhoek

Over huiskavels en eiwitvoorziening op het eigen melkveebedrijf

Willem Jan Sanders | Alwin Hubeek | Theo Vogelzang | Gerben Doornewaard | Henri Prins

Pilot grondgebondenheid West-Achterhoek

Over huiskavels en eiwitvoorziening op het eigen
melkveebedrijf

Auteur(s)

Willem Jan Sanders, Alwin Hubeek, Theo Vogelzang,
Gerben Doornewaard, Henri Prins

Colofon

Titel	Pilot grondgebondenheid West-Achterhoek Over huiskavels en eiwitvoorziening op het eigen melkveebedrijf
Auteurs	Willem Jan Sanders (Kadaster) Alwin Hubeek (Kadaster) Theo Vogelzang (Wageningen Economic Research) Gerben Doornewaard (Wageningen Economic Research) Henri Prins (Wageningen Economic Research)
Opdrachtgever	Nederlandse Zuivel Organisatie (NZO), LTO vakgroep Melkveehouderij en ZuivelNL
Projectgroep	Dirk Bruins (LTO vakgroep Melkveehouderij) Gerben Doornewaard (Wageningen Economic Research) Alwin Hubeek (Kadaster) Willemien v/d Kandelaar (LTO vakgroep Melkveehouderij) Henri Prins (Wageningen Economic Research) Willem Jan Sanders (Kadaster) Theo Vogelzang (Wageningen Economic Research)
Datum	9 juli 2019

Foto omslag	Jan van Roekel
Fotolocatie	Melkveebedrijf in Linde, West-Achterhoek
Vormgeving	Kadaster
Druk	Repro Kadaster en Boekengilde Enschede
Bronvermelding	Verspreiding van het rapport en overname van gedeelten eruit worden aangemoedigd, mits voorzien van deugdelijke bronvermelding

Voorwoord

In april 2018 is het advies Grondgebondenheid als basis voor een toekomstbestendige melkveehouderij gepresenteerd. Dit advies is tot stand gekomen in opdracht van LTO vakgroep Melkveehouderij en de Nederlandse Zuivel Organisatie (NZO) die hiervoor een commissie hebben ingesteld. Deze commissie heeft zich de vraag gesteld waar de sector wil staan over één generatie: 2040, maar gaat in het advies niet verder dan 2025. De commissie heeft criteria opgesteld voor grondgebondenheid en drukt dat uit een percentage eiwit van eigen land. Verder adviseert de commissie het sluiten van kringlopen op het eigen bedrijf of samen met een boer in de buurt. Het advies gaat uit van ondernemersvrijheid, diversiteit en een robuuste bedrijfsvoering.

Kijkend naar de diversiteit binnen de melkveehouderij zien we dat grondgebondenheid voor de ene boer gemakkelijk haalbaar is, terwijl het voor de ander onuitvoerbaar lijkt. Dat is begrijpelijk, en het is ook niet zo dat elke melkveehouder in de toekomst grondgebonden moet zijn. Het is een richting waarin we de sector willen laten bewegen. Als sectorpartijen hebben we het advies omarmd en ons daarmee ook gecommitteerd om melkveehouders te ondersteunen en adviseren in hoe ze hun bedrijf kunnen ontwikkelen richting grondgebondenheid. Om te onderzoeken welke hobbels zoal naar boven komen en welke oplossingen daarbij horen, is er een pilot opgezet in de West-Achterhoek. Dit gebied is gekozen omdat er vanuit hier de eerste vragen over de haalbaarheid van het advies bij ons als LTO binnenkwamen. Daarbij is zeker niet alleen gekeken naar de ligging van gronden en de huiskavel van de melkveebedrijven, maar is ook de mogelijkheid bekeken om samen te werken met andere boeren in de omgeving. Dit heeft een schatkaart aan informatie bij elkaar gebracht die melkveehouders in het gebied kan helpen om meer grondgebonden te worden, maar ook de basis kan dienen voor andere gebieden in Nederland om hiermee aan de slag te gaan. Er worden kansen gezien in kavelruiltrajecten of integrale gebiedsprocessen, of samenwerking met andere boeren uit de omgeving, maar ook het verhogen van de eiwitproductie door het aanpassen van teelten, het beperken van verliezen of het verhogen van de stikstofefficiëntie. Het is hiermee een eerste aanzet om deze systematiek door heel Nederland in te zetten om de structuur in de melkveehouderij te verbeteren, en er voor te zorgen dat de melkveehouders met hun bedrijf toekomstbestendig worden. Hierbij zullen wij ons als LTO vakgroep Melkveehouderij inzetten om deze pilot verder op te schalen en de instrumenten die daarbij kunnen ondersteunen toegankelijk te maken voor melkveehouders die daar behoefte aan hebben.

Wil Meulenbroeks

Voorzitter LTO vakgroep Melkveehouderij

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	3
Samenvatting	7
1 Inleiding	9
1.1 Probleem- en doelstelling.....	9
1.2 Aanpak van het onderzoek.....	10
1.3 Klankbordgroep.....	11
1.4 Leeswijzer	11
2 West-Achterhoek.....	13
2.1 Overzicht en achtergrond van het pilotgebied West-Achterhoek.....	13
2.1.1 Ligging en kenmerken.....	13
2.1.2 Motivatie voor keuze pilotgebied.....	14
2.1.3 Landbouwkundige structuur	14
2.2 Beleidsopgaven in het gebied West Achterhoek	18
2.2.1 Nationale opgaven	18
2.2.2 Provinciale ontwikkelingen	18
2.2.3 Regionale ontwikkelingen	20
3 De huiskavels in het pilotgebied.....	21
3.1 Inleiding.....	21
3.2 Definities	21
3.3 Methode	22
3.3.1 Brondata	22
3.3.2 Verkavelingsindex.....	22
3.3.3 Deelgebieden.....	23
3.4 Verkavelingssituatie	25
3.4.1 Bedrijfsgrootte.....	25
3.4.2 Huiskavelgrootte	25
3.4.3 Aantal en grootte van de veldkavels	27
3.4.4 Verkavelingsscore.....	29
3.4.5 Aantal koeien, per bedrijf en per ha	30
3.5 Huiskavelsituatie	31
3.6 Knelpunten en beperkingen huiskavelgrootte	33
3.7 Oplossingsrichtingen	33
3.7.1 Technische oplossingen voor fysieke beperkingen.....	33
3.7.2 Grondmobiliteit vergroten en versnellen	34
4 Eiwit van eigen land	37
4.1 Inleiding, materiaal en methode	37
4.2 Eiwitbehoefte en eiwitproductie.....	38
4.3 Percentage eiwit van eigen land vergroten	41
4.3.1 Verschillen tussen melkveebedrijven die 65% wel of niet halen	41
4.3.2 Oplossingsrichtingen.....	44

5	Aanvullende beleidsdoelen voor het pilotgebied	47
5.1	Het verkrijgen van meerwaarde op de primaire producten	47
5.2	Verlenen van diensten voor maatschappelijke doelen	48
5.3	Inspelen op maatschappelijke opgaven	48
6	Conclusies en aanbevelingen	51
6.1	Conclusies.....	51
6.2	Kanttekeningen	52
6.3	Aanbevelingen	54
6.3.1	Aanbevelingen m.b.t. de omvang van de huiskavel	54
6.3.2	Aanbevelingen m.b.t. het verhogen van de eiwitproductie	54
6.3.3	Aanbevelingen m.b.t. aanvullende economische activiteiten	55
7	Uitrol aanpak naar andere relevante gebieden voor de melkveehouderij.....	57
7.1	Vervolg op deze pilot.....	57
7.1.1	Vervolgstappen vanuit de knelpunten	57
7.1.2	Vervolgstappen vanuit de behoefte en urgentie van de gebieden zelf	57
7.1.3	Vervolgstappen in relatie met andere maatschappelijke gebiedsopgaven.....	58
7.2	Vervolg voor het pilotgebied West-Achterhoek	58
7.2.1	Aansluiten bij bestaande initiatieven	58
7.2.2	Opstarten gebiedsproces geïnitieerd vanuit de landbouw zelf	58
	Literatuur en websites.....	60
Bijlage 1	Samenstelling van de klankbordgroep	61
Bijlage 2	Deelnemers ‘Expertmeeting Grondgebondenheid en eiwitproductie’	62

Samenvatting

Inleiding

In het adviesrapport van de Commissie Grondgebondenheid uit 2018 staat dat de melkveesector in ons land in 2040 in staat moet zijn om in grote mate zelfvoorzienend te zijn voor het voeden van de dieren die op de bedrijven aanwezig zijn. Om dit streefbeeld te bereiken dienen de komende jaren stappen voor te worden gezet, daarom heeft de commissie een advies uitgebracht wat er richting 2025 nodig is. De Commissie drukt de mate van zelfvoorziening (lees: grondgebondenheid) uit in de indicator “65% eiwit van eigen land”. Voor bedrijven die geen hoge zelfvoorzieningsgraad kunnen realiseren is het relevant in hoeverre zij lokale kringlopen voor ruwvoer en mest kunnen sluiten via buurtcontracten. Voor het grondgebonden karakter van een melkveehouderij is ook een voldoende grote huiskavel met gras nodig. Als criterium wordt hiervoor gebruikt: “maximaal 10 melkkoeien per hectare huiskavel in beweidbaar gras”.

Vraagstelling

De Nederlandse Zuivel Organisatie (NZO), LTO vakgroep Melkveehouderij en ZuivelNL hebben Kadaster en Wageningen Economic Research opdracht gegeven om in een pilotgebied te onderzoeken in hoeverre de huiskavels voldoen aan de norm van maximaal 10 melkkoeien per hectare en of de indicator 65% eiwit van eigen land in de huidige situatie gehaald wordt. Daarnaast is gevraagd om aanbevelingen te doen voor maatregelen die ertoe leiden dat een groter percentage van de bedrijven voldoet aan deze indicatoren. Als onderzoeksgebied is gekozen voor West-Achterhoek. Uiteindelijk dient deze pilot voor het ontwikkelen van een methodiek om in een afgebakend gebied aan te geven of de melkveebedrijven voldoen aan de kwalificatie van grondgebondenheid, die uitgerold kan worden naar andere relevante gebieden.

Aanpak van het onderzoek

Allereerst is de landbouwstructuur in het pilotgebied onderzocht op basis van de CBS landbouwtekening 2017. Vervolgens zijn de huiskavelgrootte en verkavelingssituatie nader geanalyseerd met gegevens uit de Gecombineerde Opgave en de Basisregistratie Kadaster. Tot slot is onderzocht in hoeverre bedrijven voldoen aan de norm van 65% eiwitvoorziening van eigen land op basis van gegevens uit de Kringloopwijzer. Het onderzoek is begeleid door een klankbordgroep uit het gebied en de resultaten zijn voorgelegd aan experts. Op basis van de bevindingen worden aanbevelingen gedaan.

Conclusies

In tien jaar tijd kwart van de bedrijven gestopt, 3% minder landbouwgrond

In tien jaar tijd (2007-2017) is een kwart van de bedrijven in het gebied verdwenen. In totaal zijn er in 2017 nog 846 bedrijven, waarvan 326 melkveebedrijven. Het totale agrarische areaal bedroeg in 2017 ca. 25.000 ha, waarvan ca. 16.500 ha grasland. In tien jaar tijd is er 3% van de totale hoeveelheid landbouwgrond in het gebied onttrokken aan de landbouwsector, maar er is wel een toename van het areaal grasland.

Melkveebedrijven zijn geïntensiveerd

In 2017 heeft een gemiddeld melkveebedrijf in het gebied een oppervlakte van 50,4 ha en 99,4 melkkoeien (2,0 melkkoeien/ha). Het aantal melkkoeien is flink gestegen in de periode 2007-2017 (+44%), terwijl de oppervlakte maar 17% is gestegen. De melkveebedrijven zijn dus geïntensiveerd.

93% van de bedrijven voldoet aan norm van max. 10 melkkoeien per hectare huiskavel

In het gebied voldoet 86% van de bedrijven aan de norm van maximaal 10 melkkoeien per hectare huiskavel en 93% voldoet aan deze norm uitgaande van de term huiskavel. 14%

respectievelijk 7% voldoet dus niet aan deze norm. Dit is gebaseerd op de grond die in gebruik is en niet alleen op grond in eigendom. In het pilotgebied zijn geen specifieke deelgebieden aan te wijzen waar beduidend minder bedrijven voldoen aan de norm van 10 melkkoeien/ha huis(bedrijfs)kavel.

Technische maatregelen zijn vaak kostbaar en niet altijd mogelijk of toegestaan

Er bestaan technische maatregelen om de huis(bedrijfs)kavel te vergroten, zoals het aanbrengen van dammen in waterlopen, aanleg van verkeersregelininstallaties voor oversteken en aanleg van koetunnels. Technische maatregelen zijn vaak kostbaar en niet altijd mogelijk of toegestaan.

Grondbank nodig voor kavelruil t.b.v. vergroten huiskavels van melkveehouders

Kavelruil kan een middel zijn om de oppervlakte huis(bedrijfs)kavel van melkveehouders te vergroten. Bereidheid onder grondeigenaren en grond als smeermiddel zijn nodig in het proces. Om de beschikbaarheid van grond te vergroten zijn maatregelen mogelijk zoals bedrijfsbeëindiging, verplaatsingsregelingen, opzetten grondbank en starten van een integraal gebiedsproces.

47% van de bedrijven voldoet aan beide normen voor grondgebondenheid

Voor wat betreft de eiwitvoorziening van eigen land komt het gemiddelde van de bedrijven in het gebied uit op 65%. 47% van de bedrijven in het pilotgebied voldoet aan beide normen voor grondgebondenheid (dus maximaal 10 koeien per ha huisbedrijfskavel en minimaal 65% eiwit van eigen land). 4% van de bedrijven in het pilotgebied voldoet niet aan beide normen, 3% voldoet alleen aan de norm van 65% eiwit en 46% voldoet alleen aan de norm van 10 melkkoeien per ha huiskavel.

Totale eiwitbalans in 2017 voldoende voor 65% eiwit van eigen land

Er lijkt voldoende ruwvoer in het gebied aanwezig om de melkveebedrijven die nu niet voldoen te helpen om op minimaal 65% eiwit van eigen land te komen. Om buurtcontracten te kunnen afsluiten moet de melkveehouder ten minste 50% van het benodigde ruwvoer op eigen grond telen. Voldoen aan de 65% eiwitnorm kan dan nog steeds een zeer zware opgave worden.

Aanbevelingen m.b.t. de omvang van de huiskavel

Allereerst gebieden inventariseren waar agrariërs (deels) niet kunnen voldoen aan de norm van 10 melkkoeien per ha huiskavel. Aanvullend publieke doelen inventariseren om te komen tot een voorstel voor kavelruil of integraal gebiedsproces. Een landelijke regeling voor bedrijfsverplaatsing of bedrijfsbeëindiging is daarnaast gewenst. Adviseurs op dit gebied moeten gefaciliteerd worden. NZO, LTO Nederland en ZuivelNL moeten actief stimuleren dat er in iedere provincie een grondbank komt waarmee ook landbouwdoelen kunnen worden bereikt. Subsidies voor kavelruil in alle provincies kunnen eenvoudiger en subsidieopenstellingen zouden het gehele jaar moeten gelden. In een wettelijk gebiedsproces kan snel en op basis van participatieve samenwerking worden gekomen tot een gedragen en vastgesteld gebiedsplan. Deze werkwijze levert meer zekerheid voor de belanghebbenden en zorgt voor een grotere doelrealisatie.

Aanbevelingen m.b.t. het verhogen van de eiwitproductie

De eiwitproductie van eigen land verhogen kan door de gewasopbrengsten te verhogen binnen de toegestane bemestingsruimte. In gebieden in Nederland met hoge gewasopbrengsten zou meer bemestingsruimte (evenwichtsbemesting) op een perceel de eigen eiwitproductie kunnen verhogen. Ook het verlagen van veld-, conserverings-, vervoederings- en beweidingsverliezen draagt bij. Andere maatregelen zijn meer gras in plaats van maïs in bouwplan, gewassen telen met een hogere eiwitopbrengst, meer grond pachten, meer grond aankopen of voer aankopen binnen een straal van 20 kilometer. Verder kan ook de eiwitbehoefte verlaagd worden door de stikstofefficiëntie te verhogen (niet boven de eiwitnorm voeren), door de jongveebezetting te verlagen en door minder koeien te houden.

1 Inleiding

1.1 Probleem- en doelstelling

Op 12 april 2018 heeft de Commissie Grondgebondenheid haar rapport “Grondgebondenheid als basis voor een toekomstbestendige melkveehouderij¹” uitgebracht. Het advies richting 2025 is bindend voor de opdrachtgevers: de LTO vakgroep Melkveehouderij en de Nederlandse Zuivel Organisatie (NZO). De verantwoordelijkheid voor de implementatie van het advies ligt bij de sector en dus bij de opdrachtgevers.

Melkveesector moet meer zelfvoorzienend worden

De Commissie Grondgebondenheid stelt dat de melkveesector in ons land in 2040 in staat moet zijn om in grote mate zelfvoorzienend te zijn voor het voeden van de dieren die op de bedrijven aanwezig zijn. De Commissie Grondgebondenheid heeft ervoor gekozen om dit uit te drukken in de indicator “65% eiwit van eigen land”. Voor bedrijven die geen hoge zelfvoorzieningsgraad kunnen realiseren is het relevant in hoeverre zij lokale kringlopen voor ruwvoer en mest kunnen sluiten via buurtcontracten.

Huiskavels moeten groot genoeg zijn voor weidegang

Voor het grondgebonden karakter van een melkveehouderij is ook een voldoende grote huiskavel met gras nodig. Dit faciliteert weidegang en geeft een aantrekkelijk beeld van de melkveehouderij in het open en karakteristieke Nederlands cultuurlandschap (figuur 1.1). Als criterium wordt hiervoor gebruikt: “maximaal 10 melkkoeien per hectare huiskavel in beweidbaar gras”. Dit kengetal wordt ook gebruikt door de Stichting Weidegang.

Figuur 1.1. Belang grondgebondenheid melkveehouderij (Bron: Commissie Grondgebondenheid, 2018)

¹ Literatuur: Commissie Grondgebondenheid (2018).

Vraagstelling

De Nederlandse Zuivel Organisatie, LTO vakgroep Melkveehouderij en ZuivelNL hebben Kadaster en Wageningen Economic Research opdracht gegeven om in een pilotgebied te onderzoeken in hoeverre de huiskavels voldoen aan de norm van maximaal 10 melkkoeien per hectare en of de indicator 65% eiwit van eigen land in de huidige situatie gehaald wordt. Daarnaast is gevraagd om aanbevelingen te doen voor het uitvoeren van maatregelen die ertoe leiden dat een groter percentage van de bedrijven voldoet aan deze indicatoren. Als onderzoeksgebied is gekozen voor West-Achterhoek.

1.2 Aanpak van het onderzoek

We zijn het project begonnen met het opsplitsen van het project in drie onderdelen:

Onderdeel 1: Analyse van de situatie m.b.t. de landbouwstructuur in het pilotgebied

Daartoe zijn de volgende activiteiten uitgevoerd:

- Het in kaart brengen van het aantal land- en tuinbouwbedrijven in het pilotgebied en de verdeling daarvan over de sectoren. Daarbij is ook een vergelijking gemaakt tussen 2007 en 2017.
- Het in kaart brengen van het grondgebruik en de oppervlakte per bedrijfstype.
- De ontwikkeling van het aantal dieren in het pilotgebied en het aantal bedrijven in de periode 2007-2017.
- Het inrichten van een klankbordgroep met agrariërs uit het gebied.
- Afspraken maken met de klankbordgroep over het meenemen van andere beleidsopgaven die in het pilotgebied spelen zoals (nieuwe) natuur, water, infra. Ruimteclaims van deze andere maatschappelijke doelen zijn als randvoorwaarden of als scenario meegenomen in de analyse.

Onderdeel 2: Analyse van de huiskavelgrootte in het pilotgebied

Hiertoe zijn de volgende activiteiten uitgevoerd:

- Analyse huidige situatie huiskavels.
- Nadere uitwerking en analyse voor het pilotgebied voor het onderdeel theoretische mogelijkheden van de gewenste huis(bedrijfs)kavelvergroting die past bij de voorwaarden van grondgebonden landbouw.
- Toelichting op de mogelijkheden en belemmeringen per deelgebied om aan de gewenste huis(bedrijfs)kavel-vergroting te kunnen voldoen. Vandaaruit is ook gekeken naar de mogelijke oplossingen om voorkomende belemmeringen eventueel weg te nemen; welke zijn dit en hoe kunnen deze voorwaardenschepend worden weggenomen.

Onderdeel 3: Analyse van de situatie in het pilotgebied betreffende de norm van 65% eiwitvoorziening van “eigen land”

Hiertoe zijn de volgende activiteiten uitgevoerd:

- Voor de melkveebedrijven in het gebied West-Achterhoek is de eiwitbehoefte en de eigen eiwitteelt berekend. Dit is gedaan op basis van gegevens uit de Centrale Database KringloopWijzer van het jaar 2017. Verder zijn inschattingen gemaakt van de ruwvoerbehoefte van graasdieren en van de ruwvoerproductie op niet-melkveebedrijven in het gebied. Op basis hiervan is de eiwitbalans voor het hele gebied West-Achterhoek in kaart gebracht.
- De organisatie van een expertmeeting met een aantal deskundigen op het gebied van de voedervoorziening in de melkveehouderij, met als doel het verkrijgen van de benodigde

informatie over het onderwerp eiwitproductie op het eigen land of via buurtcontracten (validering model) en de mogelijkheden om daarin verbetering te brengen.

- Presentatie aan de klankbordgroep van de voorbeelden, te gebruiken definities en aannames, de te gebruiken methodieken voor het presenteren van de analyseresultaten.

1.3 Klankbordgroep

Binnen dit onderzoek is gebruik gemaakt van een klankbordgroep (zie bijlage 1). Hierin zijn zes agrariërs uit het gebied gevraagd mee te kijken, mee te denken, input te leveren en vooral kritisch te kijken of de aanpak en analyses ook aansluiten bij de praktijk. Het gaat om vijf melkveehouders en een akkerbouwer met hun bedrijven verspreid liggen binnen het pilotgebied. De klankbordgroep is drie keer bij elkaar geweest om de opzet en aanpak, de tussenresultaten en het eindresultaat van het onderzoek te bespreken.

1.4 Leeswijzer

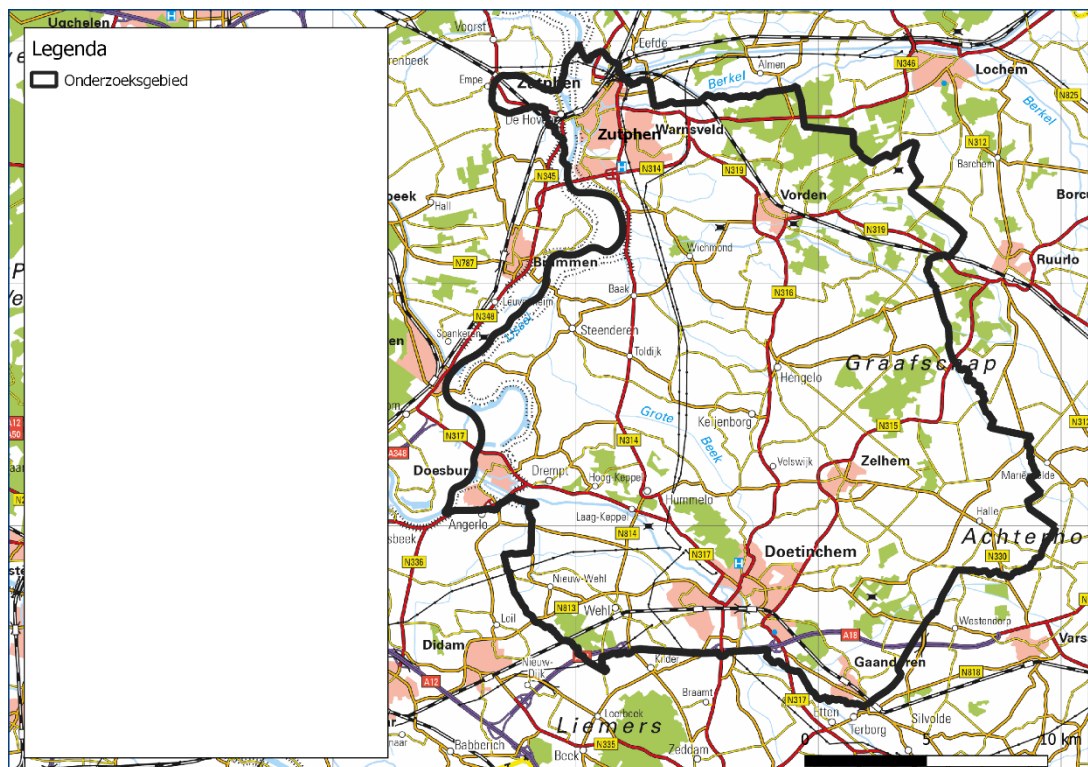
In hoofdstuk 2 wordt het pilotgebied West-Achterhoek beschreven. De vraag in hoeverre huiskavels voldoen aan de norm van 10 melkkoeien per ha wordt geanalyseerd in hoofdstuk 3. Hierbij worden ook oplossingsrichtingen aangedragen. De uitwerking van de vraag in hoeverre bedrijven voldoen aan de norm van 65% eiwit van eigen land wordt uitgewerkt in hoofdstuk 4, waarbij geëindigd wordt met mogelijke oplossingsrichtingen. In hoofdstuk 5 wordt breder ingegaan op beleidsdoelen in het pilotgebied. In hoofdstuk 6 volgen de conclusies en aanbevelingen en in hoofdstuk 7 worden mogelijke vervolgstappen beschreven.

2 West-Achterhoek

2.1 Overzicht en achtergrond van het pilotgebied West-Achterhoek

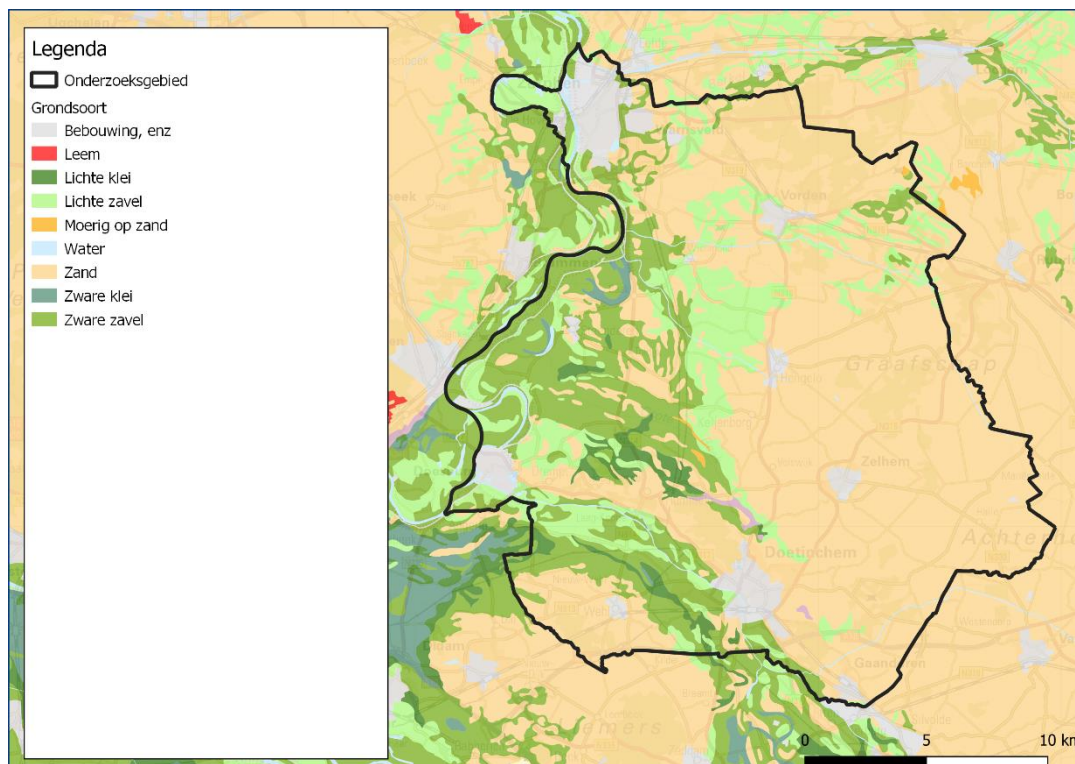
2.1.1 Ligging en kenmerken

Het pilotgebied West-Achterhoek is gelegen in het oostelijk deel van Nederland in de provincie Gelderland. Het gebied wordt gekenmerkt door een grote verscheidenheid aan dorpen en enkele grotere bebouwingskernen zoals Doetinchem en Zutphen (figuur 2.1). Het gehele gebied beslaat ruim 42.000 hectare. Hiervan is circa 25.000 hectare (60%) in gebruik als cultuurgrond door land- en tuinbouwbedrijven in West-Achterhoek.

Figuur 2.1 Overzichtskaart onderzoeksgebied West-Achterhoek

Vrijwel het gehele gebied staat bekend als coulisselandschap, een afwisseling van landbouwgrond, houtwallen en bosjes. In het gebied bevinden zich diverse landgoederen, met name in het noordelijk deel. Het gebied wordt aan de westzijde begrensd door de rivier de IJssel en aan de oostzijde door de gemeentegrens van Bronckhorst. Het westelijk deel van het pilotgebied kenmerkt zich door rivierafzettingen. Het gebied heeft hier een meer open karakter. De bodem bestaat hier uit klei en de landschapsstructuur is iets grootschaliger dan het oostelijk deel. Het oostelijk deel van het pilotgebied kenmerkt zich door de hoge droge zandgronden en een kleinschalige landschapsstructuur (zie figuur 2.2). In het zuidelijke deel is de invloed van de Oude IJssel zichtbaar in de hier afgezette rivierduinen.

Figuur 2.2 Grondsoorten in het pilotgebied West-Achterhoek

2.1.2 Motivatie voor keuze pilotgebied

West-Achterhoek is gekozen als pilotgebied omdat vanuit dit gebied de eerste vragen over de haalbaarheid van het advies van de Commissie Grondgebondenheid bij LTO Nederland binnenkwamen. De verwachting was dat het in een dergelijk verweven en grotendeels kleinschalig gebied met een minder optimale verkavelingssituatie lastig zou worden om aan beide aspecten van grondgebondenheid te voldoen. Daarnaast is de melkveehouderij dominant in het gebied en komen zowel verschillende grondsoorten als verschillende landschapsstructuren voor. Deze kenmerken maken het gebied geschikt voor de ontwikkeling van een methode om in het kader van grondgebondenheid de huiskavelsituatie, eiwitproductie en eiwitbehoefte te bepalen.

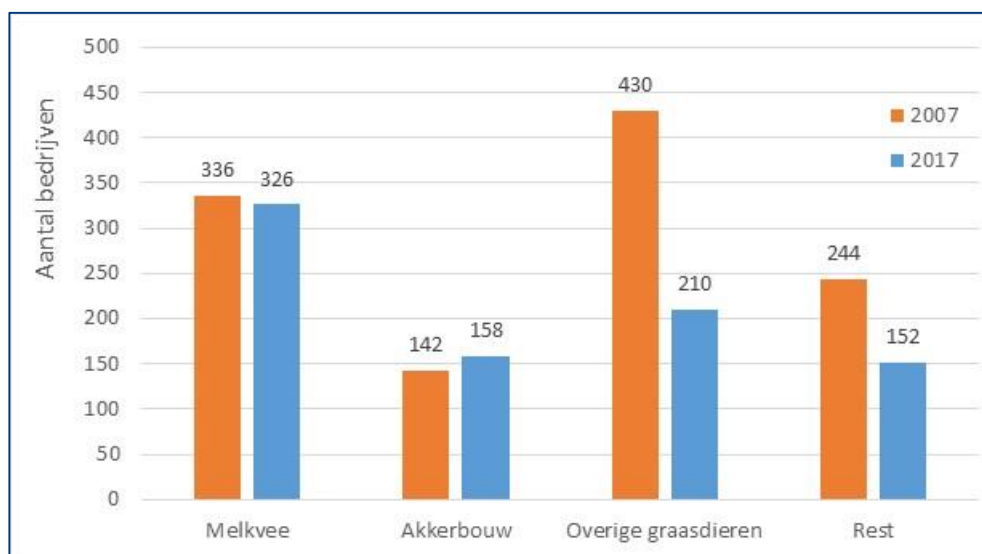
2.1.3 Landbouwkundige structuur

In 2017 waren er 846 land- en tuinbouwbedrijven² in het onderzoeksgebied aanwezig. Ten opzichte van het jaar 2007 was dat een daling van ruim 300 bedrijven (27%).

In figuur 2.3 staan de aantallen bedrijven per bedrijfstype voor 2017 weergegeven. Hierbij is onderscheid gemaakt naar de volgende bedrijfstypen:

- Melkveebedrijven
- Akkerbouwbedrijven (bestaande uit akkerbouwbedrijven en gewascombinaties)
- Overige graasdierbedrijven (bestaande uit overige graasdierbedrijven en veecombinaties)
- Rest (bestaande uit gewas-/veecombinaties, hokdier- en tuinbouwbedrijven)

² Het betreft hier bedrijven met een omvang van minimaal 25.000 SO. De SO is een gestandaardiseerde opbrengst (in euro) per ha of per dier die met een gewas of diercategorie gemiddeld op jaarbasis wordt behaald. De SO-normen zijn gebaseerd op genormaliseerde vijfjaargemiddelde opbrengsten.

Figuur 2.3 Aantallen bedrijven in West-Achterhoek in 2017 in vergelijking met 2007.
(Bron: Landbouwtelling CBS, bewerking Wageningen Economic Research)

Uit figuur 2.3 blijkt dat:

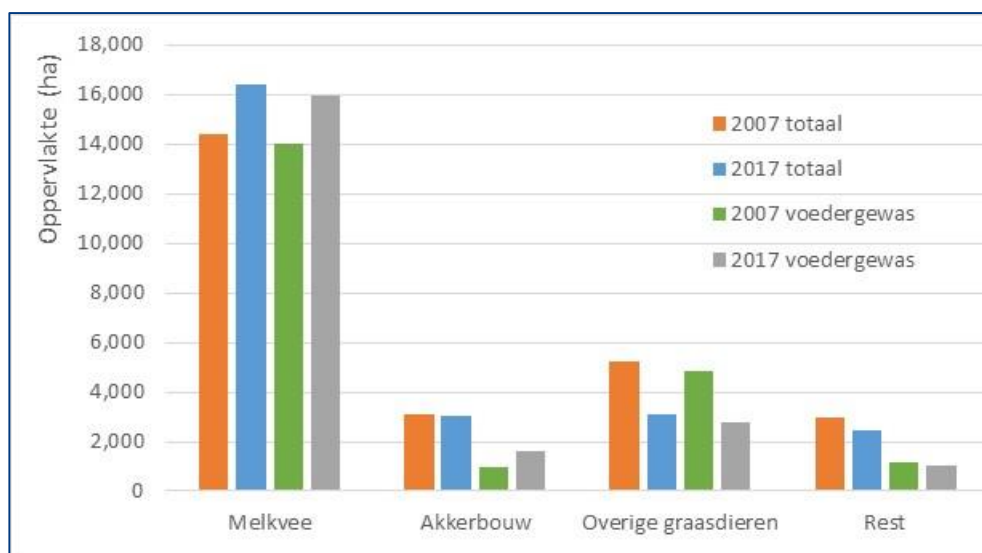
- Er in 2017 in het gebied 326 melkveebedrijven aanwezig waren, slechts 10 minder dan in 2007;
- Het aantal overige graasdierbedrijven meer dan gehalveerd is in 10 jaar tijd;
- Het aantal bedrijven in de restgroep flink gedaald is van 244 in 2007 naar 152 in 2017;
- Het aantal akkerbouwbedrijven met 158 stuks in 2017 iets is gestegen ten opzichte van 2007. Mogelijk behoorde een aantal van deze akkerbouwbedrijven in 2007 nog tot een ander bedrijfstype (bijvoorbeeld gewas-/veecombinaties die na 2007 de veehouderijtak hebben afgestoten).

Tabel 2.1 Oppervlakte grond in gebruik bij land- en tuinbouwbedrijven in West-Achterhoek in 2017 in vergelijking met 2007.
(Bron: Landbouwtelling CBS, bewerking Wageningen Economic Research)

	2007	2017	Vershil absoluut	Vershil relatief
Totale oppervlakte	25.810	24.994	-816	-3 %
Grasland	15.866	16.655	789	5 %
Ov. voedergewassen	5.080	4.716	-364	-7 %
Granen (totaal)	2.616	1.423	-1.193	-46 %
Aardappelen	1.073	983	-91	-8 %
Suikerbieten	507	444	-63	-13 %
Groenten/tuinbouw	336	370	33	10 %
Overig	88	186	99	113 %
Boomkwekerij	116	97	-19	-16 %
Bloembollen	106	77	-29	-27 %
Fruit	21	44	22	107 %

Tabel 2.1 toont de oppervlakte grond in gebruik bij land- en tuinbouwbedrijven in West-Achterhoek in 2017 in vergelijking met 2007. Te zien is dat:

- De oppervlakte cultuurgrond in het onderzoeksgebied in 2017 zo'n 25.000 ha omvatte, ruim 800 ha (-3%) minder dan in 2007;
- Grasland en overige voedergewassen (vooral mais) het meest voorkomen in het gebied, met respectievelijk 16.655 ha en 4.716 ha. Het grasareaal is ook toegenomen ten opzichte van 2007 (+789 ha), terwijl het areaal overige voedergewassen juist is gekrompen (-364 ha). Dit kan deels verklaard worden doordat de derogatie-eis wat betreft aandeel grasland in het bouwplan in 2014 is verhoogd van 70 naar 80%;
- Bij de akkerbouwgewassen granen, aardappelen en suikerbieten een daling in areaal heeft plaatsgevonden. Met name bij de granen was deze daling zowel absoluut (-1.193 ha) als relatief (-46%) groot.
- Het areaal boomkwekerij en bloembollen is gedaald, terwijl het areaal groenten/tuinbouw en fruit juist is toegenomen.

Figuur 2.4 Verdeling oppervlakte grond over bedrijfstypen in West-Achterhoek in 2017 in vergelijking met 2007.
(Bron: Landbouwtelling CBS, bewerking Wageningen Economic Research)

Figuur 2.4 toont de verdeling van het grondareaal over de 4 bedrijfstypen in 2017 en 2007. Te zien is dat het areaal grond in gebruik bij:

- Melkveehouders in 2017 met ongeveer 2.000 ha is gestegen ten opzichte van 2007 en ruim 16.400 ha bedraagt;
- Akkerbouwers vrijwel gelijk is gebleven met ruim 3.000 ha. Wat opvalt is dat het areaal voedergewassen bij akkerbouwers wel fors (ongeveer +650 ha) is gestegen in 2017 ten opzichte van 2007;
- Overige graasdierbedrijven flink is gedaald van ongeveer 5.250 naar bijna 3.100 ha wat een gevolg zal zijn van de forse daling van het aantal bedrijven van dit bedrijfstype;
- De restgroep met ongeveer 600 ha is gedaald tot ruim 2.400 ha in 2017.

Tabel 2.2 Dieraantallen op land- en tuinbouwbedrijven in West-Achterhoek in 2017 in vergelijking met 2007.
(Bron: Landbouwtelling CBS, bewerking Wageningen Economic Research)

	2007	2017	Vershil absoluut	Vershil relatief
Melkkoeien	24.939	33.148	8.209	33 %
Jongvee < 1 jr	9.945	11.403	1.458	15 %
Jongvee > 1 jr	11.118	11.668	550	5 %
Schapen en lammeren	11.756	6.778	-4.978	-42 %
Geiten	5.172	6.613	1.441	28 %
Paarden en pony's	2.769	1.427	-1.342	-48 %
Vleeskalveren melkbasis	2.307	1.724	-583	-25 %
Vleesvarkens	109.092	106.64	-2.452	-2 %
Fokvarkens	27.482	17.521	-9.961	-36 %
Slachtkuikens	311.06	136.729	-174.331	-56 %
Leghennen	281.42	308.392	26.972	10 %

Tabel 2.2 toont de dieraantallen op land- en tuinbouwbedrijven in West-Achterhoek in 2017 in vergelijking met 2007. Te zien is dat:

- De melkveestapel in het gebied in 10 jaar tijd flink is toegenomen, waarschijnlijk als gevolg van het anticiperen van melkveehouders op afschaffing van de melkquotering in 2015. Het aantal melkkoeien in het gebied bedraagt in 2017 ruim 33.000 stuks, ruim 8.200 (33%) meer dan in 2007. Kanttekening hierbij is dat de gegevens gebaseerd zijn op de Landbouwtelling, waarbij het de dieraantallen op 1 april betreft. Als gevolg van het in 2017 geldende fosfaatreductieplan zal de omvang van de melkveestapel gedurende dat jaar nog gereduceerd zijn;
- Het aantal schapen en lammeren fors is gedaald (-42%) tot bijna 6.800 stuks in 2017;
- Het aantal geiten is gestegen (+28%), terwijl het aantal vleeskalveren juist is gedaald (-25%). Voor beide geldt echter dat het in absolute zin om kleine aantallen gaat;
- Het aantal paarden en pony's bijna is gehalveerd (-48%);
- Het aantal varkens, met name fokvarkens (-36%), is gedaald;
- Het aantal slachtkuikens fors is gedaald (-56%), terwijl het aantal leghennen juist is toegenomen (+10%);

Tabel 2.3 Areaal en koeien op gemiddelde melkveebedrijf in West-Achterhoek in 2017 in vergelijking met 2007.
(Bron: Landbouwtelling CBS, bewerking Wageningen Economic Research)

	2007	2017	Vershil absoluut	Vershil relatief
Oppervlakte totaal/bedrijf (ha)	43,0	50,4	7,4	17 %
Oppervlakte voederoppervlak/bedrijf (ha)	41,7	48,9	7,2	17 %
Melkkoeien/bedrijf	69,1	99,4	30,3	44 %
Melkkoeien/ha	1,7	2,0	0,4	23 %

Tabel 2.3 maakt duidelijk dat:

- Zowel de totale oppervlakte als de oppervlakte voedergewassen op melkveebedrijven in het gebied ruim 7 ha is gestegen in 2017 ten opzichte van 2007. Gemiddeld is er per bedrijf ruim 50 ha in gebruik in 2017;
- Het aantal melkkoeien met ruim 30 stuks (44%) is gestegen naar gemiddeld bijna 100 per bedrijf;
- De intensiteit uitgedrukt in aantal melkkoeien per hectare is gestegen van 1,7 naar 2,0 (+23%).

2.2 Beleidsopgaven in het gebied West Achterhoek

Het onderzoeksgebied West Achterhoek ligt in de provincie Gelderland. Het betreft hier het grondgebied van de gemeenten Bronckhorst, Doesburg, Zutphen en Doetinchem. Waterschap Rijn en IJssel is verantwoordelijk voor het waterbeheer in het projectgebied.

2.2.1 Nationale opgaven

Het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) heeft in september 2018 de visie “Landbouw, natuur en voedsel: waardevol en verbonden³” uitgebracht. In deze visie wordt ernaar gestreefd om kringlopen op nationaal niveau, en zo mogelijk op regionaal niveau of kleiner te sluiten:

“In een stelsel van kringlooplandbouw gebruiken akkerbouw, veehouderij en tuinbouw in de eerste plaats grondstoffen uit elkaars ketens en reststromen uit de voedingsmiddelen-industrie en de voedingsketens”.

De criteria zoals de Commissie Grondgebondenheid heeft geformuleerd passen goed bij het gedachtegoed van de visie van het ministerie van LNV.

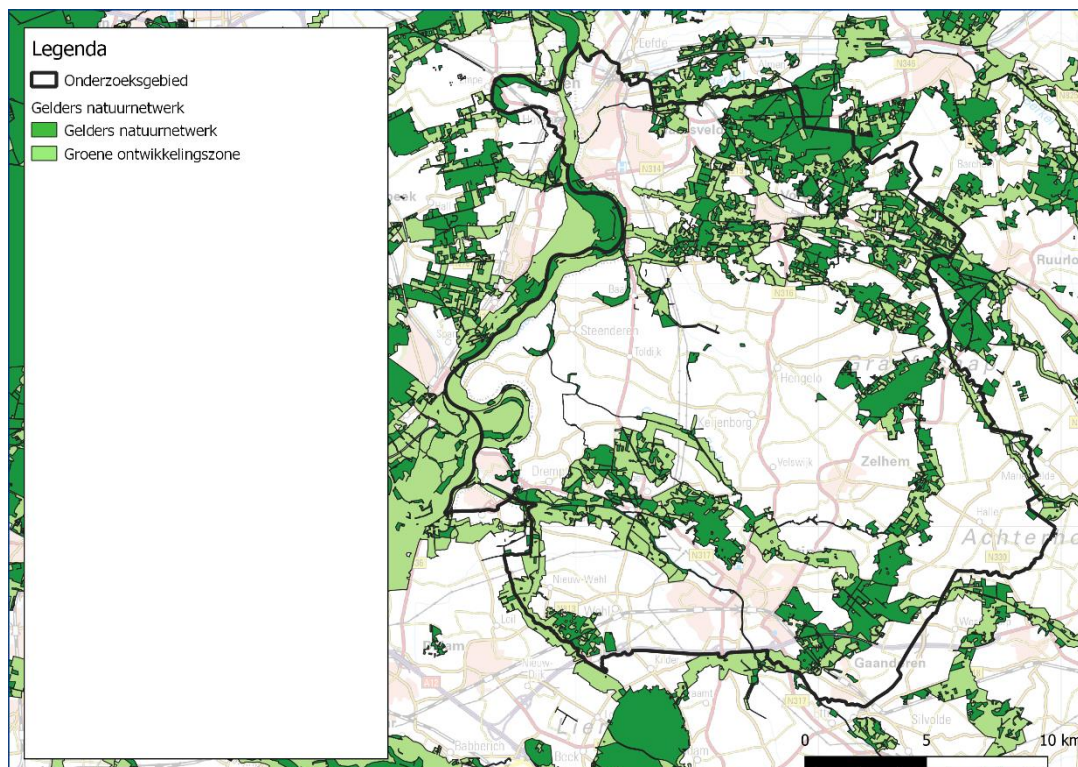
2.2.2 Provinciale ontwikkelingen

Binnen het landelijk gebied van West Achterhoek zijn er verschillende beleidsthema's relevant. Ontwikkelingen die consequenties kunnen hebben op beperkingen en voordelen voor de landbouw of afname van landbouwgrond worden hier kort beschreven.

Natuur en landschap

Diverse gebieden in de West Achterhoek zijn aangewezen als onderdeel van het Natuurnetwerk Gelderland (figuur 2.3). Het gaat om een groen-blauwe dooradering die met name loopt langs de rivier De IJssel, De Oude IJssel, de hogere bosgronden ten noorden van de Oude IJssel en de bossen ten oosten van Zelhem. De noordkant van de gemeente Bronckhorst is aangewezen als Nationaal Landschap. De uiterwaarden van de IJssel zijn aangewezen als rustgebied voor ganzen.

³ Literatuur: Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (2018).

Figuur 2.3 Gelders natuurnetwerk (Bron: Provincie Gelderland, bewerking Kadaster)

Grondwater ten behoeve van drinkwaterwinning

In de West-Achterhoek zijn verschillende drinkwaterwinningen uit grondwater. Met name de noordwestzijde van het gebied is gekwalificeerd als geschikt zoekgebied voor strategische drinkwaterwinningen. Rond de drinkwaterwinning is een grondwaterbeschermingsgebied aangewezen met een boringsvrije zone. Naast de diverse drinkwaterwinningen vinden er ook industriële grondwateronttrekkingen plaats.

Verkeer en vervoer

Er zijn plannen voor het verdubbelen van het spoor tussen Zevenaar en Didam op het traject Arnhem-Winterswijk. Bij spoorverdubbeling is de kans groot dat daar landbouwgrond voor nodig is. Op dit moment zijn de plannen nog onvoldoende uitgewerkt om inzicht te hebben in de grondbehoefte van deze plannen. Er zijn daarnaast geen plannen bekend voor nieuwe rondwegen in het gebied.

Innovatie

In de provincie Gelderland zijn veel innovatieve projecten op het gebied van de land- en tuinbouw in voorbereiding of in uitvoering. Er wordt hierbij o.a. gewerkt aan een innovatief sensornetwerk ten behoeve van precisielandbouw. Een ander project is de Groene Kunstmestfabriek. Hierbij worden halffabricaten/nutriënten uit mestverwerking verwerkt tot volwaardige groene kunstmest. Een derde initiatief is de Kunstmestvrije Achterhoek. In dit project worden regionaal beschikbare nutriënten samen met mestverwerkers, water- en rioolslibverwerkingsbedrijven samengesteld tot waardevolle meststoffen. Hierdoor is er minder transport van kunstmest van buiten de regio nodig, wat bijdraagt aan een circulaire economie en minder impact van bemesting op het klimaat.

2.2.3 Regionale ontwikkelingen

Waterschap Rijn & IJssel

Het waterschap heeft in het gebied met name aandacht voor het stroomgebied van de Baakse Beek Veengoot. In dit gebied wordt onder regie van het waterschap in een gebiedsproces met belanghebbenden uit het gebied gezocht naar oplossingen. De Berkel is een grensoverschrijdende rivier waar het toekomstbeeld afhankelijk is van het overleg met de oosterburen. Het waterschap is verantwoordelijk voor het zuiveren van rioolwater en onderzoekt de mogelijkheden om het zuiveringsslib te benutten. Op dit moment zijn toepassing van producten uit zuiveringsslib in de landbouw nog niet voorzien. Bij Doesburg zijn grote hoogteverschillen. Hier zijn goede mogelijkheden voor de winning van energie uit waterkracht. Het waterschap stelt haar stuw- en sluizencomplex hiervoor beschikbaar aan derden.

Gemeentelijke ontwikkelingen

De gemeente Bronckhorst is de grootste van de vier gemeenten in de West Achterhoek. De gemeente Bronckhorst geeft in het meest recente coalitieakkoord aan dat zij ruimte wil geven aan ontwikkeling van de familiebedrijven in de landbouw en wil dit verbinden met het versterken van het landschap en de natuurwaarden in het gebied.

Op dit moment zijn in de gemeente Bronckhorst twee zonneparken aanwezig; De Kwekerij in Hengelo en een locatie op het voormalig sportterrein in Baak. Er is nog een aantal aanvragen voor nieuwe zonneweides binnen het pilotgebied in voorbereiding. Dit sluit aan bij de gemeentelijke energieopgave die landelijk geldt waardoor vrij willekeurig de locaties ontstaan zonder dat goed wordt afgewogen waar deze het meest efficiënt kunnen worden geprojecteerd.

De gemeente Doetinchem heeft recent de Structuurvisie Bethlehem vastgesteld. In deze visie is de ruimtelijke ontwikkeling van het landelijk gebied tussen Doetinchem en het dorp Gaanderen opgenomen. De oppervlakte landelijk gebied in de gemeenten Doesburg en Zutphen is gering. In de gemeentelijke beleidsdocumenten wordt het landelijk gebied en de rol van de landbouw marginaal beschreven.

3 De huiskavels in het pilotgebied

3.1 Inleiding

In het rapport 'Grondgebondenheid als basis voor een toekomstbestendige melkveehouderij' wordt gesteld dat voor het grondgebonden karakter van een melkveebedrijf een voldoende grote huiskavel met gras nodig is. Dit faciliteert weidegang en geeft een aantrekkelijk beeld van de melkveehouderij in het open en karakteristiek Nederlands cultuurlandschap. Als criterium wordt hierbij gebruikt: "maximaal 10 melkkoeien per hectare huiskavel in beweidbaar gras". Dit sluit aan bij hetzelfde kengetal van de Stichting Weidegang.

Naast de bouwstenen "Grotendeels zelfvoorzienend in eiwitbehoefte", "Buurtcontracten: lokale kringlopen voor ruwvoer en mest" en "Krachtvoer van dichterbij" wordt door de bouwsteen "Huiskavel met gras" uit het rapport het begrip grondgebondenheid gekwantificeerd en daarmee meetbaar gemaakt. Naast de maatschappelijke acceptatie van de melkveehouderij door het stimuleren van weidegang is een achterliggend doel het bereiken van de kringloopgedachte voor een melkveehouderijbedrijf zoals die wordt genoemd in de recente visienota van het ministerie van LNV. Voor de gewenste weidegang dienen de melkgevende koeien in een normale bedrijfsvoeringssituatie in de wei te kunnen komen. Het begrip huiskavel wordt gebruikt om dit op een uniforme manier te kunnen beoordelen.

In dit hoofdstuk wordt nader ingegaan op de huidige situatie omtrent de huiskavels in het pilotgebied West-Achterhoek en de mogelijkheden om hierin verbetering aan te brengen. In de analyse wordt daarbij ingegaan op de gemiddelde bedrijfsgrootte in het gebied, de situatie van de huiskavels, maar ook het aantal veldkavels, de grootte van de veldkavels, het aantal koeien op de bedrijven en als afgeleide de veebezetting op de huiskavels.

3.2 Definities

Binnen het onderzoek wordt onderscheid gemaakt tussen de huiskavel en de huisbedrijfskavel. Hieronder de belangrijkste definities:

- **Huiskavel**
Aaneengesloten percelen agrarische grond van één grondgebruiker met daarop de hoofdbedrijfsgebouwen en/of stallen voor melkkoeien, omgeven door grond van andere grondgebruikers en/of omgeven door fysieke beperkingen zoals waterlopen, verharde wegen en spoorwegen.
- **Huisbedrijfskavel**
Aaneengesloten percelen agrarische grond van één grondgebruiker met daarop de hoofdbedrijfsgebouwen en/of stallen voor melkkoeien, omgeven door grond van andere grondgebruikers en/of omgeven door fysieke beperkingen zoals waterlopen, verharde wegen en spoorwegen. In deze aaneengesloten percelen mogen verharde plattelandswegen met een breedteklasse conform nationaal wegenbestand van 2-4 meter voorkomen.
- **Veldkavel**
Alle overige agrarische grond op afstand van de hoofdbedrijfsgebouwen en/of melkstallen.

In dit onderzoek wordt zowel gekeken naar de huiskavel als de huisbedrijfskavel. Indien bevindingen van toepassing zijn op beide, wordt dit aangegeven als huis(bedrijfs)kavel.

Het verschil tussen de huiskavel en de huisbedrijfskavel is dat binnen de huiskavel geen overschrijdbare wegen zijn en bij de huisbedrijfskavel wel. De huisbedrijfskavel is dus altijd gelijk aan

of groter dan de huiskavel. Met deze definities wordt zoveel mogelijk aangesloten bij het rapport 'Beweidbare oppervlakte en weidegang op melkveebedrijven in Nederland'⁴. De Stichting Weidegang hanteert een praktische benadering waarbij percelen in een normale bedrijfsvoering voor de melkgevende koeien bereikbaar moeten zijn en gebruikt moeten worden voor weidegang⁵. Hierbij kunnen percelen bereikbaar zijn via bijvoorbeeld (speciale) infrastructuur. Door controles op de bedrijven worden deze percelen bepaald. Bij een analyse op basis van alleen data is dit echter niet mogelijk.

Bij een huisbedrijfskavel kunnen de koeien niet ongelimiteerd over de gehele kavel bewegen, hetgeen met name in geval van melken met een melkrobot belemmeringen oplevert. Ook bij een conventioneel melksysteem kan het oversteken van wegen een lastige en tijdrovende bezigheid zijn die hinderlijk is voor het verkeer. Bij een verbetering van de verkaveling ligt de focus daarom voornamelijk op huiskavelvergroting en niet op huisbedrijfskavelvergroting.

3.3 Methode

3.3.1 Brondata

Voor de analyse van de verkavelingsstructuur en in het bijzonder de huiskavelsituatie is gebruik gemaakt van het meest recent beschikbare Bestand Agrarische Bedrijfsinformatie (BAB) 2017. Hierin zijn de gegevens over eigendom, pacht en gebruik opgenomen uit de Gecombineerde Opgave 2017. Dit bestand is gekoppeld aan de Basisregistratie Kadaster (BRK) met als actualiteitsdatum 1 juli 2017.

Uit het Bestand Agrarische Bedrijfsinformatie zijn alle 326 melkveebedrijven in het pilotgebied geselecteerd (bedrijven met NSO-type 4500). Bedrijven die naast melkvee ook andere dieren zoals varkens of kippen houden alsmede gecombineerde bedrijven zijn buiten beschouwing gelaten. Op basis van de bedrijfslocatie uit de BAB zijn de huis- en veldkavels van de melkveebedrijven bepaald. Omdat enkele bedrijven een melkstal op een andere kavel dan de hoofdbedrijfsgebouwen hebben staan, is voor deze bedrijven een correctie uitgevoerd en de kavel waarop de koeienstal staat naar huiskavel gewijzigd. Vervolgens is het Nationaal Wegenbestand (NWB) voor wegen en spoorwegen over de kaart gelegd, waarbij huiskavels die doorsneden worden door wegen en spoorwegen en waar geen bedrijfslocatie op ligt of aan grenst zijn aangemerkt als veldkavel. Hetzelfde is gedaan met grote waterlopen. Daarna is een tweede dataset gecreëerd waarbij verharde plattelandswegen met een breedteklasse van 2-4 meter in de NWB-wegendataset buiten beschouwing zijn gelaten. Hierdoor wordt inzicht verkregen in de huisbedrijfskavels.

3.3.2 Verkavelingsindex

De verkavelingsstructuur is geanalyseerd volgens de methode van de verkavelingsindex, ontwikkeld door DLG, LTO en Kadaster. Aan de hand van de verkavelingsindex kan de kwaliteit van de agrarische structuur in een gebied in beeld worden gebracht, op basis van de volgende kengetallen:

- gemiddeld percentage huiskavel per bedrijf;
- gemiddelde oppervlakte huiskavel per bedrijf;
- gemiddeld aantal veldkavels per bedrijf;
- gemiddelde oppervlakte veldkavel per bedrijf.

⁴ Literatuur: Van den Pol-van Dasselaar *et al.* (2015).

⁵ Literatuur: Stichting Weidegang (2018).

Elk kengetal wordt ingeschaald in de klassen 'slecht, matig, redelijk, goed en uitstekend' waar een bepaald puntenaantal bij hoort. Daarnaast heeft elk kengetal een eigen weging waarmee het puntenaantal vermenigvuldigd wordt. Het 'gemiddelde percentage huiskavel' weegt twee keer zo zwaar als de overige kengetallen, omdat dit aspect het belangrijkste is voor de opbouw van de agrarische structuur voor melkveehouderijbedrijven. De optelsom van de scores van de kengetallen leidt uiteindelijk tot een eindscore per deelgebied waaraan tevens de waardering 'slecht, matig, redelijk, goed of uitstekend' gegeven wordt. De indeling van de scores per kengetal verschilt per landschapstype, aangezien in elk landschapstype de verkavelingssituatie anders is opgebouwd. Zo is in een grootschalig landschap zoals bijvoorbeeld Oostelijk en Zuidelijk Flevoland een 'gemiddeld oppervlakte huiskavel' goed bij 56 tot 72 ha, terwijl dit in een kleinschalig landschap al goed is bij 18 tot 24 ha. Om te bepalen welk landschapstype waar van toepassing is worden de CBS-landbouwgebieden als uitgangspunt gebruikt. Hierin worden de volgende types gehanteerd:

- laagveen en zandgebieden (kleinschalig);
- jonge ontginningslandschappen en tussenvormen;
- grootschalige polders;
- Oostelijk/Zuidelijk Flevoland (grootschalig).

De verkavelingssituatie van het pilotgebied West-Achterhoek is beoordeeld op basis van het landschapstype 'kleinschalig landschap / laagveen en zandgebieden'. In figuur 3.1 is de scoretabel van de verkavelingsindex opgenomen voor dit landschapstype.

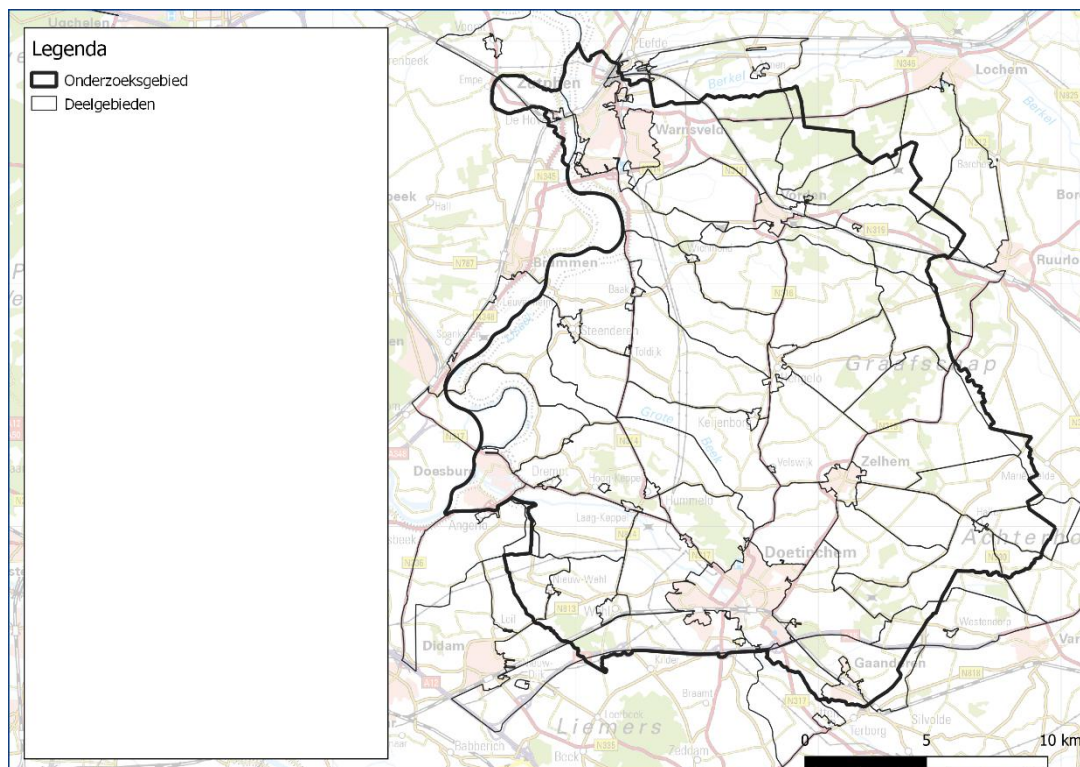
1. Kleinschalig / laagveen en zandgebieden		toestand factoren				totaalscore na weging
Veehouderij - indeling verkavelingskenmerken		gemiddeld % huiskavel	gemiddelde oppervlakte huiskavel per bedrijf	gemiddeld aantal veldkavels per bedrijf	gemiddelde oppervlakte veldkavel per bedrijf	
kwalificatie overall - kaart	punten					
uitstekend	5	>80	>24 ha	<2	>6 ha	45 - 50
goed	4	60 - 80	18 - 24 ha	2 tot 4	4 tot 6	37 - 44
redelijk	3	40 - 60	14 - 18 ha	4 tot 6	3 tot 4	27 - 36
matig	2	20 - 40	6 - 14 ha	6 tot 8	2 tot 3	19 - 26
slecht	1	< 20	<6	>=8	< 2	10 -18
weging-->		4	2	2	2	

Figuur 3.1 Scoretabel verkavelingsindex

3.3.3 Deelgebieden

Omdat het onderzoeksgebied landschappelijk niet homogeen is en om verschillen te kunnen duiden, is een onderscheid gemaakt in kleinere deelgebieden. Hierbij is gestart met kleine deelgebieden van grofweg 1000 hectare conform de 'Verkavelen voor Groei'-indeling (zie ook www.verkavelenvoorgroei.nl). De circa 25 deelgebieden in het pilotgebied West-Achterhoek zijn begrensd door grote wegen, spoorwegen of waterwegen en hebben een grootte waarin een (vrijwillig) verkavelingsproject normaliter praktisch realiseerbaar is. Doordat de gebiedsgrenzen deze logische eenheden volgen strekken ze zich iets over de grens van het onderzoeksgebied uit. Alleen bedrijven binnen het onderzoeksgebied zijn meegenomen in de hier gepresenteerde getallen.

In figuur 3.2 is de onderverdeling in deelgebieden van het pilotgebied West-Achterhoek in beeld gebracht. Aan de hand van deze indeling wordt per deelgebied een gemiddelde aangegeven voor de verschillende verkavelingskenmerken. Dit betreft steeds een indicatie voor het deelgebied als geheel.

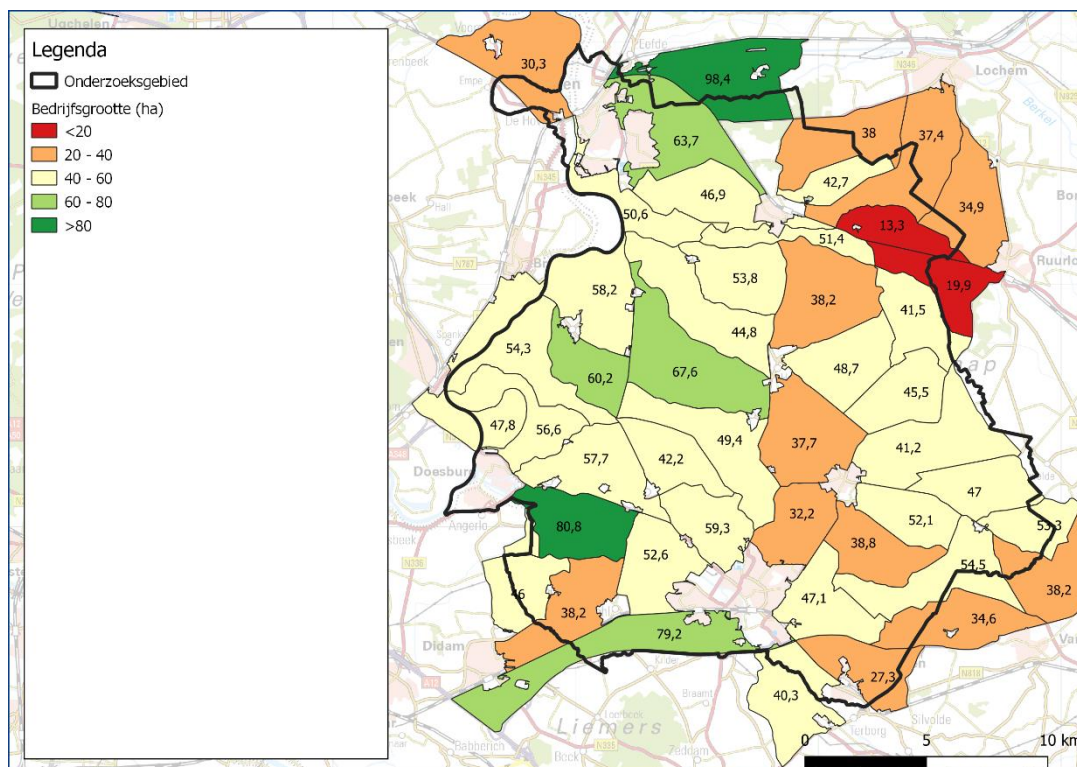

Figuur 3.2 Deelgebieden van het pilotgebied West-Achterhoek

3.4 Verkavelingssituatie

3.4.1 Bedrijfs grootte

De gemiddelde bedrijfs grootte van alle melkveebedrijven in de West-Achterhoek is 50,4 hectare (zie ook §2.1.3 Landbouwkundige structuur). In figuur 3.3 is per deelgebied de gemiddelde bedrijfsoppervlakte van de melkveehouderijbedrijven weergegeven. Dit geeft een beeld van de verschillen binnen het pilotgebied. De gemiddelde bedrijfs grootte in de deelgebieden varieert tussen de 13,3 en 98,4 hectare.

Figuur 3.3 Gemiddelde bedrijfs grootte per deelgebied van de melkveehouderijbedrijven

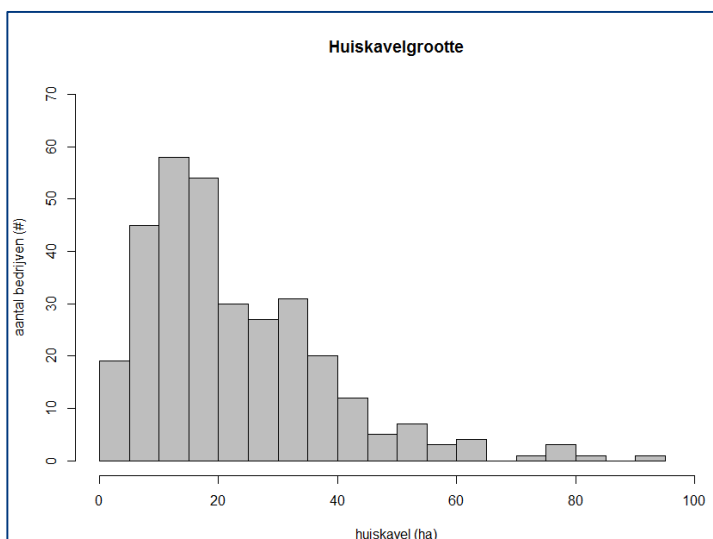
Het gehele pilotgebied wordt gemiddeld gezien als relatief kleinschalig in vergelijking met andere landbouwgebieden in Nederland. In de gemiddelde bedrijfs grootte is echter duidelijk terug te zien dat het westelijk deel van het pilotgebied wel iets grootschaliger is dan het oostelijk deel. De bedrijven in het open landschap op de kleigronden zijn gemiddeld groter qua hectares dan in het oostelijk deel op de zandgronden.

De bedrijfs grootte zegt niets over andere aspecten van de bedrijfssituatie zoals huiskavelgrootte, verkaveling, of de economische situatie. Het geeft een indicatie van de omvang van de bedrijven die in het gebied voorkomen.

3.4.2 Huiskavelgrootte

Centraal in het onderzoek staat de grootte van de huiskavel en de huisbedrijfskavel in het pilotgebied (zie ook de definities in §3.2). Deze grootte is een van de kenmerken van grondgebondenheid. Naast de analyse van de huiskavelgrootte wordt in §3.7 ingezoomd op welke belemmeringen er zijn om te komen tot een grotere huiskavel en daarna ook op de mogelijkheden deze op te heffen of de situatie te verbeteren.

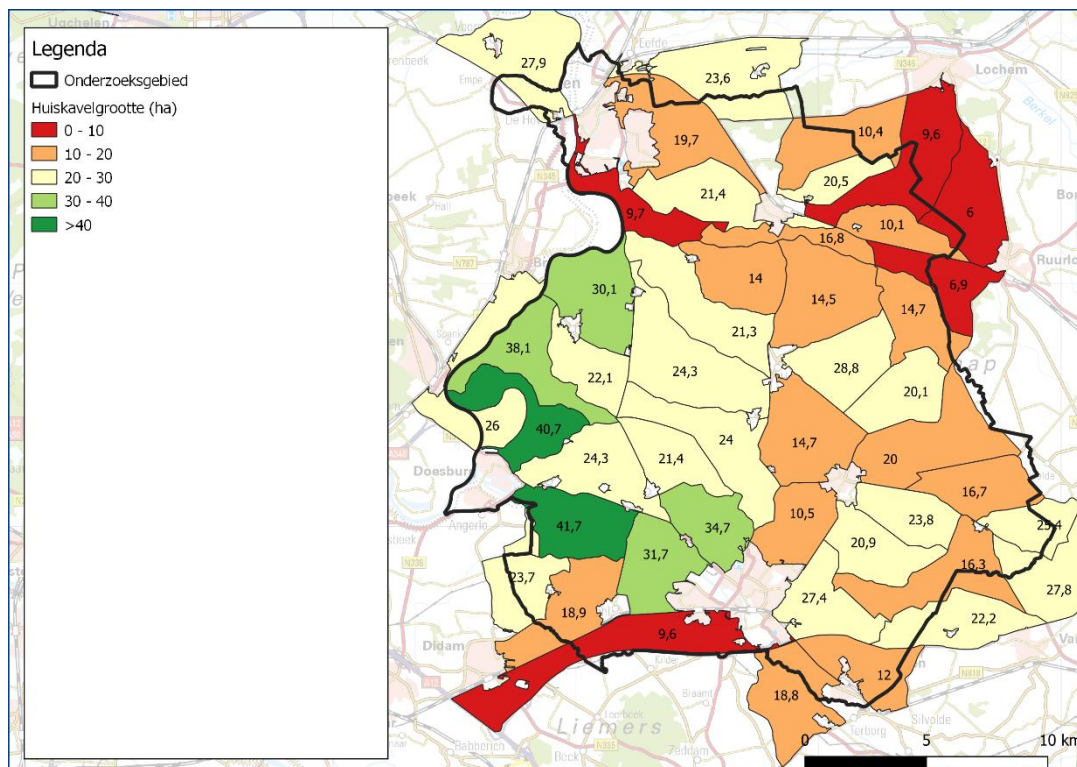
In figuur 3.4 is de spreiding aangegeven van de huiskavelgrootte zoals die in het pilotgebied voorkomt. Het grootste aandeel van de oppervlakte van de huiskavel in het pilotgebied valt in de categorie 5-20 ha, maar ook 20-35 ha komt relatief vaak voor. Daarnaast heeft een beperkt aantal bedrijven een zeer ruime huiskavel van 50 ha of meer.

Figuur 3.4 Aantallen bedrijven naar huiskavelgrootte

De verdeling van de gemiddelde huiskavelgrootte over de deelgebieden (figuur 3.5) toont ook ruimtelijk een brede spreiding. Nog duidelijker dan in de gemiddelde bedrijfsgrootte is hier een verschil te zien tussen het westelijk deel in het open landschap op de kleigronden en de relatief kleine huiskavels in het oostelijk deel op de zandgronden. Ten zuiden van Zutphen en tussen Zevenaar en Doetinchem zijn de huiskavels gemiddeld ook kleiner, mogelijk veroorzaakt door stedelijke druk. In de noordoostelijke hoek van het pilotgebied tussen Vorden en Lochem zijn de huiskavels naar huidige maatstaven erg klein. Dit is een zeer kleinschalig gebied met veel landgoederen en een sterke verweving van landbouw en natuur.

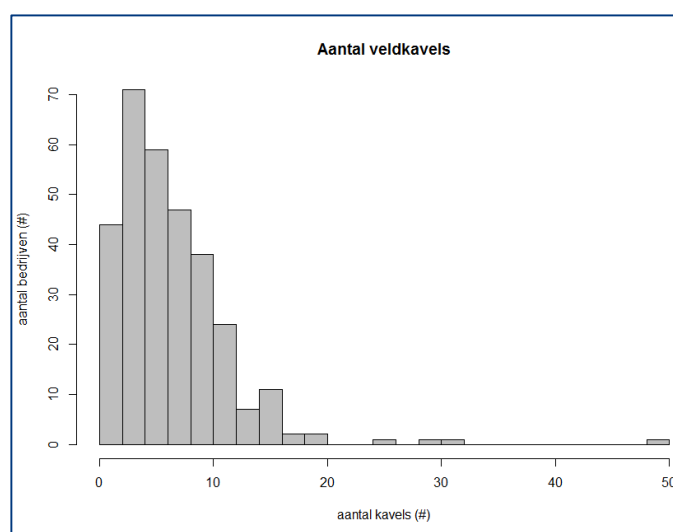
De gemiddelde huiskavelgrootte varieert in de deelgebieden tussen de 6,0 en 41,7 hectare.

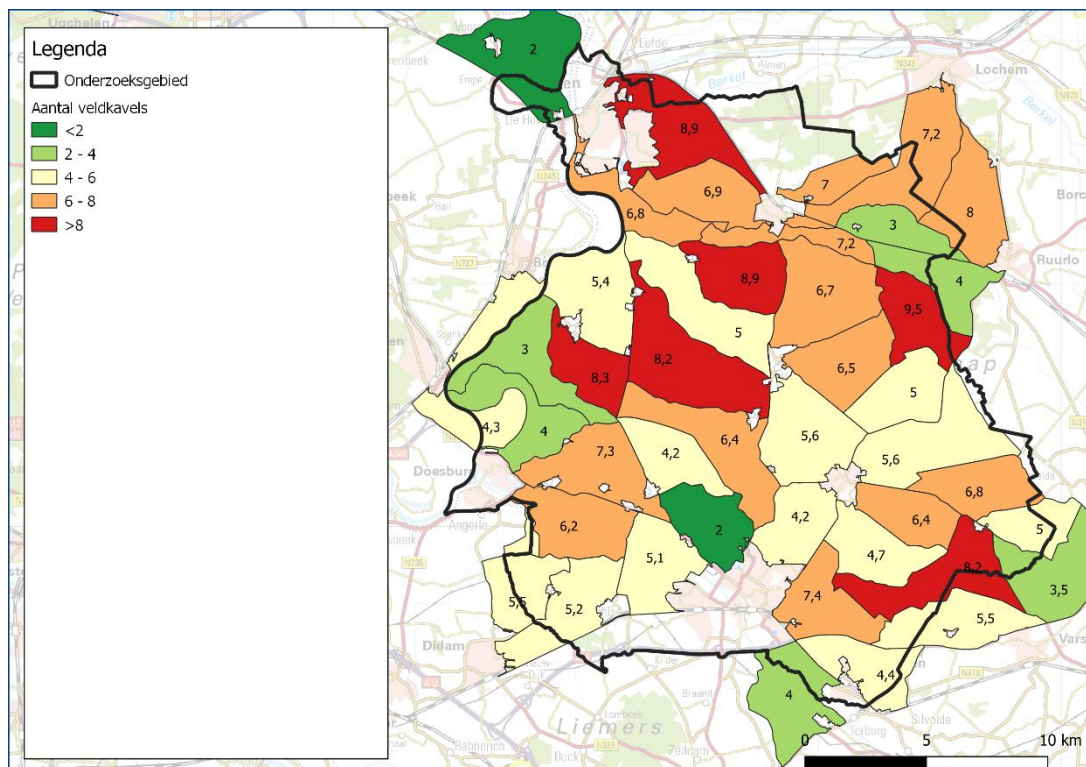
Figuur 3.5 Gemiddelde huiskavelgrootte per deelgebied

3.4.3 Aantal en grootte van de veldkavels

Het kengetal 'aantal veldkavels' geeft een beeld van de versnippering van het grondgebruik binnen de agrarische sector. Veldkavels liggen op afstand van de kavel waarop de bedrijfsgebouwen en meestal ook de boerderij staan. Hoe meer veldkavels een bedrijf heeft, hoe meer verkeersbewegingen er van en naar deze kavels plaatsvinden. Een melkveehouderijbedrijf heeft in de meest optimale situatie helemaal geen veldkavels, maar dit komt praktisch niet voor. Aangenomen wordt dat een optimaal werkbare situatie voor veel melkveebedrijven maximaal 2 veldkavels is.

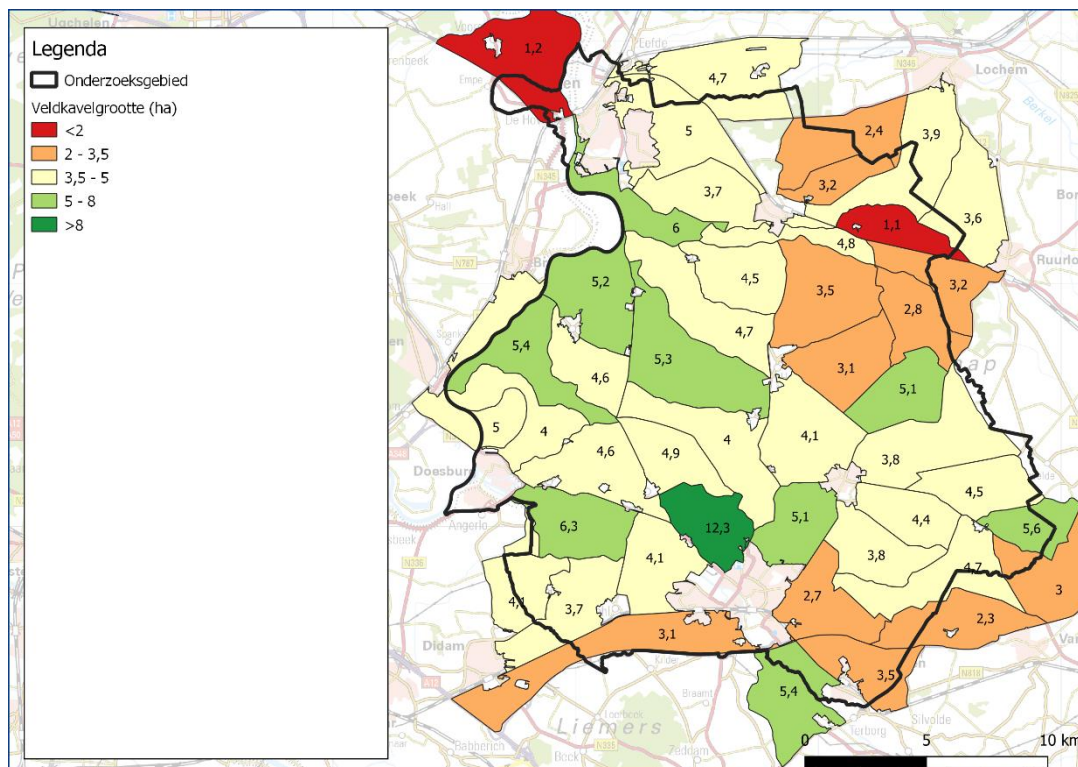
Figuur 3.6 Aantal veldkavels per bedrijf

Figuur 3.7 Gemiddeld aantal veldkavels per deelgebied

Het gemiddeld aantal veldkavels ligt in de deelgebieden tussen de 2 en 9,5 (figuur 3.7). Hoewel dit getal beduidend hoger ligt dan bij een optimale verkaveling, is dit aantal veldkavels voor een relatief kleinschalig gebied gemiddeld toch redelijk te noemen. Een groter aantal veldkavels hoeft in de bedrijfsvoering geen grote belemmeringen op te leveren, gras of maïs op de veldkavels valt vaak goed in te passen. Van belang is vooral de kans om bij ruilingen de veldkavels in te kunnen zetten om huiskavels te vergroten.

Het laatste hier weergegeven kengetal is de veldkavelgrootte. Grotere veldkavels leiden tot een betere bewerkbaarheid, een efficiëntere bedrijfsvoering en minder verkeersbewegingen. De gemiddelde oppervlakte van de veldkavels in de West-Achterhoek varieert tussen 1,1 en 12,3 hectare (figuur 3.8).

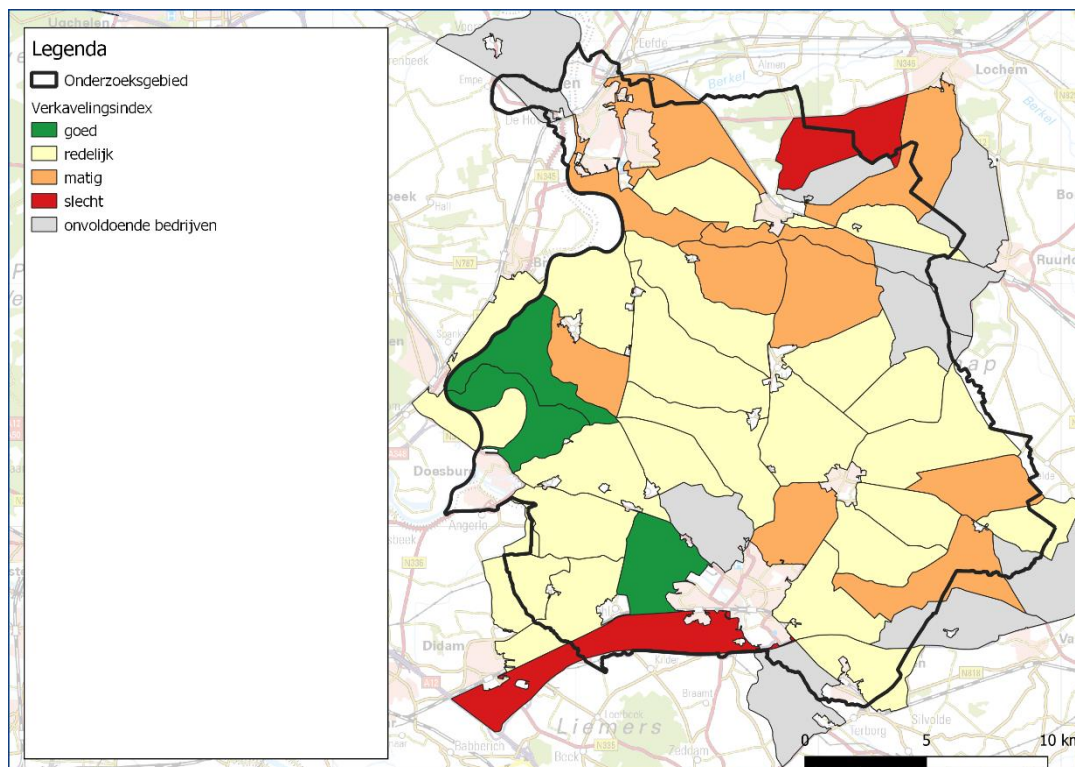
Figuur 3.8 Gemiddelde veldkavelgrootte per deelgebied

De veldkavels in het westelijk deel van het pilotgebied zijn gemiddeld iets groter dan in het oostelijk deel. Dit komt overeen met de schaalgrootte van het landschap zoals ook zichtbaar bij de bedrijfs- en huiskavelgrootte.

Om een veldkavel te kunnen inzetten voor het vergroten van de huisbedrijfskavel moet deze óf dicht bij het bedrijf liggen en met het opheffen van een (fysieke) belemmering worden toegevoegd aan de huisbedrijfskavel. Of deze veldkavel moet via ruiling of herschikking worden toegevoegd aan de huisbedrijfskavel.

3.4.4 Verkavelingsscore

De verkavelingssituatie van het onderzoeksgebied is op gestandaardiseerde wijze beoordeeld voor de sector veeteelt op basis van het landschapstype 'kleinschalig landschap / laagveen en zandgebieden'. De verkavelingsscore is een indicator voor de situatie van de landbouwstructuur. De verkavelingsscore voor het pilotgebied is per deelgebied weergegeven in figuur 3.9.

Figuur 3.9 Verkavelingsscore per deelgebied

De meeste deelgebieden scoren **redelijk** op de verkavelingsindex. In circa een derde van het gebied is de verkaveling **matig** tot **slecht**. Enkele deelgebieden zijn goed verkaveld. Bij minder dan 5 bedrijven in een deelgebied is er geen score berekend.

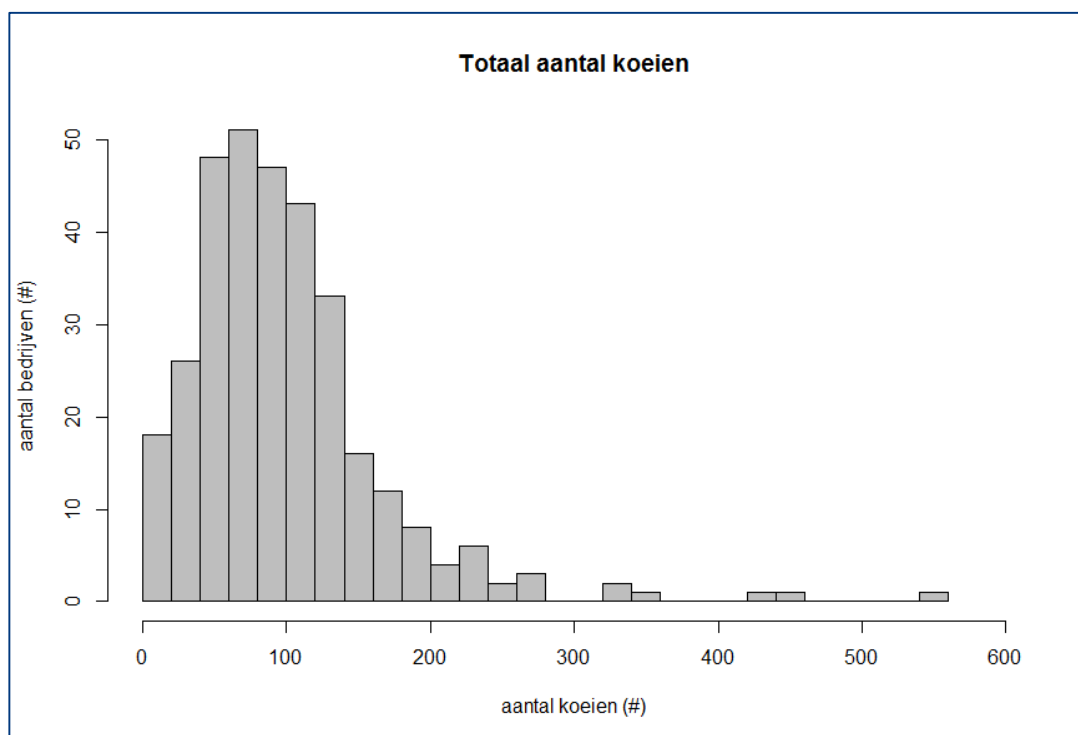
Een verbetering in de verkaveling levert in principe een verbetering in de financiële situatie voor de bedrijven op. Dit kan doordat de huiskavel is vergroot, het aantal veldkavels is verminderd en/of vergroot, maar ook als de afstand tot de veldkavels is verkort. Dit leidt tot een kostenbesparing door een grotere efficiëntie en effectiviteit van de werkzaamheden. Ook leidt het tot minder vervoersbewegingen, maar vooral als het eigen inzet betreft en in mindere mate als gebruik wordt gemaakt van loonwerk. Een suboptimale verkavelingssituatie in een gebied kan ook een indicatie en prikkel zijn om het instrument kavelruil in te zetten om de situatie te verbeteren.

3.4.5 Aantal koeien, per bedrijf en per ha

Het aantal melkkoeien van de bedrijven varieert tussen enkele koeien tot meer dan 500 koeien. Het grootste deel van de melkveehouderijbedrijven in het pilotgebied heeft een omvang van 50-150 koeien (figuur 3.10). In West-Achterhoek komen voor een kleinschalig gebied relatief veel grote melkveebedrijven voor. Ruim 15% van de bedrijven heeft meer dan 150 melkkoeien.

Gemiddeld hebben de 326 melkveebedrijven 99,7 melkkoeien en het mediane aantal (de middelste waarneming) is 92 melkkoeien. Gecombineerd met de gemiddelde bedrijfsgrootte van 50,4 ha is de gemiddelde veebezetting 1,98 koeien per ha, hetgeen hoger ligt dan het landelijk gemiddelde van 1,6 koeien per ha (circa 97 koeien en 60 hectare⁶).

⁶ Literatuur: Van der Peet et al. (2018).

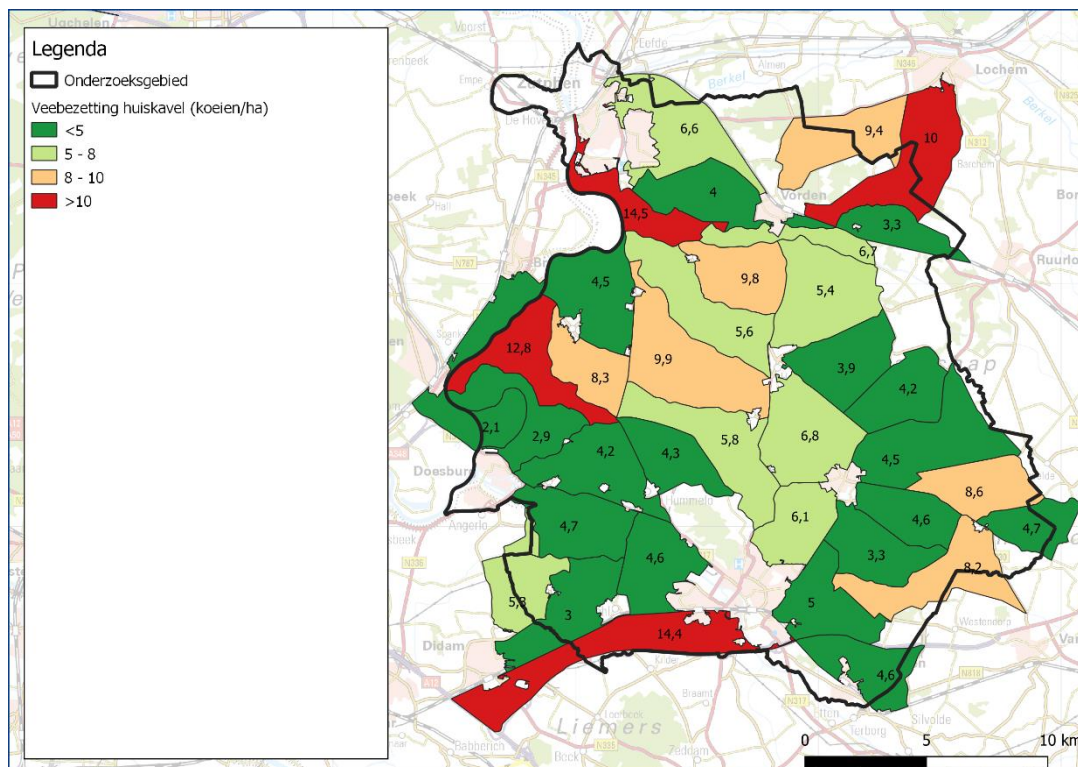

Figuur 3.10 Aantal melkkoeien per bedrijf in het pilotgebied

Grote bedrijven voldoen niet minder vaak dan kleine bedrijven aan deze norm van aantal melkkoeien per hectare huiskavel.

3.5 Huiskavelsituatie

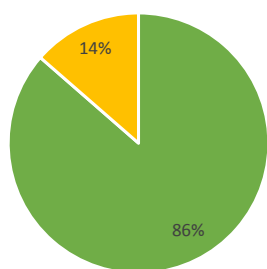
De gemiddelde huiskavel in de West-Achterhoek is 23 hectare groot en de gemiddelde huisbedrijfskavel is 27 hectare. De veebezetting is berekend door het aantal melkkoeien per bedrijf, zoals opgegeven in de Gecombineerde Opgave 2017, te delen door de oppervlakte van de huis- respectievelijk huisbedrijfskavel. De uitkomsten zijn vergeken met de norm van maximaal 10 koeien/ha huiskavel. In figuur 3.11 is het gemiddeld aantal melkkoeien per hectare huiskavel per deelgebied weergegeven. Anders dan voor de bedrijfs- en huiskavelgrootte is er geen duidelijk ruimtelijk patroon waarneembaar.

Figuur 3.11 Gemiddeld aantal melkkoeien per hectare huiskavel per deelgebied

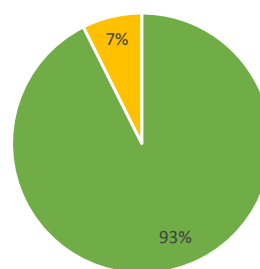
Bij een strakke definitie van een huiskavel voldoet 14% van de melkveehouderijbedrijven in het pilotgebied niet aan een maximale veebezetting van 10 melkkoeien/ha en voldoet 86% van de bedrijven wel (figuur 3.12). Bij toepassing van de definitie huisbedrijfskavel, die meer aansluit bij de definitie van de Stichting Weidegang, voldoet 7% van de bedrijven niet aan voorgenoemde maximale veebezetting en voldoet 93% van de bedrijven wel. Er is hierbij geen rekening gehouden met de eventuele aanwezigheid van koetunnels vanwege het ontbreken van data hierover. In de praktijk zullen daardoor nog iets meer bedrijven voldoen aan dit criterium van grondgebondenheid.

Aantal melkkoeien/ha huiskavel

■ ≤10 melkkoeien/ha ■ >10 melkkoeien/ha

Aantal melkkoeien/ha huisbedrijfskavel

■ ≤10 melkkoeien/ha ■ >10 melkkoeien/ha

Figuur 3.12 Aantal melkkoeien per hectare huiskavel en huisbedrijfskavel

Voor de maatschappelijk gewenste weidegang bij een grondgebonden melkveehouderij is de huisbedrijfskavelgrootte het meest relevant. In het pilotgebied West-Achterhoek voldoet dus 93% van

de 326 melkveehouderijbedrijven aan de eis van een voldoende grote huiskavel in het kader van grondgebondenheid.

3.6 Knelpunten en beperkingen huiskavelgrootte

Knelpunten en beperkingen om te voldoen aan een voldoende grote huiskavel in het kader van grondgebondenheid betreft een aantal verschillende aspecten. Hierbij gaat het met name om de volgende zaken:

- Fysieke belemmeringen als gevolg van de landschapsstructuur en gebiedsindeling zoals wegen, waterlopen en spoorlijnen.
- Daarnaast zijn er marktbelemmeringen zoals schaarste op de grondmarkt, te geringe grondmobiliteit, maar ook geldt dat buurmans grond maar één keer te koop komt. Concurrentie op de grondmarkt kan wellicht beter georganiseerd opgelost worden door een verplaatsingsregeling, stoppersregeling en dergelijke.
- Vanuit de noodzaak tot melkproductiegroei bij voortgaande bedrijfsvergroting, de reguliere ontwikkelingsrichting, is steeds meer grondoppervlakte in totaal benodigd en moet ook de huiskavel kunnen meegroeien. Bij uitbreiding van het aantal stuks vee is er ook meer grond onder het bedrijf noodzakelijk, afhankelijk van het fosfaatoverschot op het bedrijf. Beschikbaar komen van grond is dan cruciaal.

Hulpmiddelen om de grondmobiliteit te vergroten en beschikbaarheid van grond te versnellen zijn:

- Versnelde/ondersteunde bedrijfsbeëindiging
- Inzetten van een verplaatsingsregeling
- Opzetten van een grondbank
- Kavelruil als instrument voor optimalisatie bedrijfssituatie
- Integraal gebiedsproces voor het realiseren van meerdere doelen

3.7 Oplossingsrichtingen

3.7.1 Technische oplossingen voor fysieke beperkingen

De aanwezige fysieke beperkingen die voorkomen in een situatie van een te geringe huiskavel kunnen aan de hand van een aantal maatregelen worden opgeheven waarmee alsnog aan de eis van 10 melkkoeien/ha kan worden voldaan. Voorkomende gevallen zijn:

- a. Waterlopen
 - aanbrengen van een dam. In een situatie dat het een hoofdwatgang betreft levert dit echter te weinig capaciteit in de waterafvoer op en werkt het waterschap vaak niet mee.
 - aanbrengen van een brug. Afstemming met het waterschap is noodzakelijk. Om de aanlegkosten te beperken kan worden gezocht naar recreatief medegebruik voor routefuncties als wandelen en fietsen. De locatie bij een dergelijk meervoudig gebruik is uiteraard alleen in samenwerking en afstemming met de gemeente mogelijk.
- b. Wegen
 - Voor een eenvoudige verharde weg kan een verkeerslicht worden geïnstalleerd, in feite een geavanceerde versie van voorheen een draad over de weg. Gemeenten maken vaker bezwaar op het gebruik van een enkele draad; dit is te onduidelijk en niet meer passend in het huidige verkeersbeeld.
 - Aanleg van een (koe)tunnel (figuur 3.13) kan een oplossing bieden. Dit vergt vaak een grote investering, maar tegenwoordig zijn er ook goedkopere varianten beschikbaar. Recreatief medegebruik met routefuncties kan in samenspraak en afstemming met de gemeente

plaatsvinden. Een verdeling van de kosten verlaagt de drempel om tot een dergelijke (permanente) oplossing te komen.

- c. Spoor
 - Indien een spoorweg de fysieke beperking vormt zijn er geen betaalbare technische oplossingen voorhanden en dient de oplossing te worden gezocht in maatregelen als kavelruil.

Figuur 3.13 Toepassing van de fysieke maatregel koetunnel

3.7.2 Grondmobiliteit vergroten en versnellen

Om andere bedrijven de ruimte te geven in een gebied om te zorgen voor o.a. extensivering van het grondgebruik, vergroting van huis(bedrijfs)kavels of bedrijfsvergroting, kunnen verschillende maatregelen worden genomen:

Grondbank

Provincies kunnen een faciliterende rol spelen bij het behalen van meerdere beleidsdoelen door het opzetten van een grondbank. Zij kunnen die in principe instellen in de vorm van een revolverend fonds, waarbij nieuwe aankopen worden gefinancierd met de verkoopopbrengsten. Beschikbare grond wordt anticiperend aangekocht en kan worden ingezet voor kleinere eenvoudige gebiedsprocessen of grotere en meer omvangrijke gebiedsprocessen die bijdragen aan het behalen van gewenste beleidsdoelen. Het gaat hierbij vooral om herschikking in een gebied waarbij meerdere partijen in participeren en niet om individuele ondernemers. Een combinatie van publieke en private doelen.

Voorbeeld van actief beleid op dit vlak is de Provincie Zeeland. Hier is een substantieel budget beschikbaar voor het aankopen van gronden voor meerdere beleidsdoelen. Ook de Provincie Friesland is zich aan het oriënteren omdat ook hier wordt geconstateerd dat realisatie van verschillende doelen, waaronder verbetering van de landbouwstructuur, achterblijft door onvoldoende grondmobiliteit. De verschillende gebiedspartijen ervaren dat een brede insteek en inzet voor meerdere doelen een grotere kans van slagen heeft dan opknippen in aparte sectordelen. Het proactief en gericht verwerven van grond vindt vooral plaats in gebieden waar er met de beschikbare gronden meer mobiliteit gegenereerd wordt om te komen tot betere resultaten.

Bedrijfsbeëindiging

Het is zinvol om actief op de grondmarkt bedrijven aan te kopen die van plan zijn om op termijn te stoppen. De aangekochte grond kan worden ingezet in gebiedsontwikkeling. Het gaat hierbij niet alleen om de grond die bij een potentiële stopper hoort, maar ook om de bedrijfsgebouwen. Deze bedrijfsgebouwen worden vaak alleen gekocht als er daadwerkelijk een bijdrage wordt gerealiseerd

aan het behalen van publieke doelen. De herbestemming van de (bedrijfsgebouwen) voldoet dan aan de gewenste (planologische) ontwikkelingen en het behalen van ruimtelijke kwaliteit.

Het is zinvol om stoppende bedrijven financieel te ondersteunen in het traject van beëindiging. Het proces om te komen tot bedrijfsbeëindiging kan worden versneld als de ondernemer wordt ondersteund met advies. Hiervoor kan een provinciale subsidieregeling worden ingezet. Bedrijfsbeëindiging of staking is complexe materie waarbij het hebben van een goede fiscale adviseur cruciaal is. Per locatie en per bedrijf is maatwerk nodig. Dit pleit voor een landelijke of provinciale beëindigingsregeling. Het staken van de economische agrarische activiteit bij bedrijfsbeëindiging moet fiscaal aantrekkelijker worden gemaakt. Het afwikkelen met de fiscus is een knelpunt en zeker niet alleen voor de landbouw. Bij het vertragen van mogelijke bedrijfsbeëindiging worden alternatieve gewenste ontwikkelingen geheel of gedeeltelijk onmogelijk of komen tot suboptimale uitvoering.

Het slopen van de opstallen en het verzamelen van de bouwrechten in een gebied via bijvoorbeeld een Ruimte voor Ruimte-regeling. Deze kunnen vervolgens worden verzilverd op dezelfde locatie of nabij de bebouwde kom. Dan zal de grond voor deze locaties wel beschikbaar moeten zijn en bebouwing planologisch mogelijk worden. Mocht dit niet of nog niet mogelijk zijn, dan zou een vrijwillige kavelruil uitlopend in een wettelijke variant (wettelijke herverkaveling) e.e.a. mogelijk maken.

Bedrijfsverplaatsing

In diverse provincies is een subsidieregeling voor bedrijfsverplaatsing van toepassing. Voor de Provincie Gelderland is er ook een regeling voor de financiering van de onrendabele top bij de verkoop van bedrijfsgebouwen. Het proces om te komen tot bedrijfsverplaatsing kan worden versneld als de ondernemer wordt ondersteund met advies. Hiervoor kan een provinciale subsidieregeling worden ingezet.

Kavelruil

Voor de verbetering van de huiskavelsituatie, voor veel melkveehouderijbedrijven een belangrijk aspect, kan ook kavelruil als instrument worden ingezet. Kavelruil kan een groot aantal agrariërs helpen om te kunnen gaan voldoen aan de randvoorwaarde voor grondgebondenheid van maximaal 10 melkkoeien per hectare huis(bedrijfs)kavel. Vooral in situaties waar lage grondmobiliteit aan de orde is, kan herschikking van percelen helpen. Ondernemers kunnen uiteraard zelf met partijen in één op één situaties trachten tot een betere situatie te komen, het initiatief ligt bij de agrariërs zelf.

Vaak is de situatie zodanig dat er een verschuiving van percelen in groter verband noodzakelijk is om tot een betere situatie voor meerdere bedrijven te komen. Een begeleid proces door een kavelruilcoördinator in de rol van facilitator blijkt vaak een nuttige ondersteuning. Dit kan worden gestimuleerd door een provinciale regeling. Deze moet dan wel opengesteld worden voor het versterken van de landbouwstructuur. Niet iedere provincie heeft momenteel een dergelijke sectorale regeling die invulling geeft aan provinciaal beleid in het kader van stimulering verbetering van de agrarische sector. Hiervoor kan een provincie POP3-middelen inzetten als subsidiestroom en als cofinanciering van de proceskosten. Aanvragen voor vrijwillige kavelruil kunnen door de regionale of plaatselijke LTO afdelingen worden geïnitieerd en aangevraagd.

Inzetten van kavelruil waarbij direct ook andere publieke/maatschappelijke doelen worden gediend past in veel provinciaal beleid. Veelal wordt ingezet op een proces met een vrijwillig karakter. Er zijn veel goede voorbeelden in meerdere provincies te vinden. Het knelpunt ligt vooral bij het vinden van

een partij in de rol van trekker. Deelnemende partijen dragen bij vanuit het eigen belang, de kosten van de (gezamenlijke) procesbegeleiding levert knelpunten op. Ook hier kunnen financiële regelingen vanuit een van de belangenpartijen een oplossing bieden.

Een waterschap kan om haar Kaderrichtlijn Water-doelen (Europees beleid) te realiseren ervoor kiezen om de smeeroelie in het proces (deels) financieel te ondersteunen, wetende dat zij de betrokken agrariërs in een gebied nodig hebben. Als ook natuurdoelen kunnen worden gerealiseerd door grond op de juiste locatie te krijgen, draagt de provincie vaak bij in de proceskosten. Dit gebeurt echter niet in iedere provincie en soms vanuit een te smalle benadering. Hier kan eveneens Europees budget vanuit POP3 worden benut, echter ook dit wordt niet in iedere provincie voldoende ondersteund. Beperkingen treden op doordat een te gering budget beschikbaar is (plafond is laag) en/of de periode van openstelling te kort is dan wel te veel beperkingen heeft (o.a. de voorwaarden). Ook is vaak onduidelijk of er een subsidieopenstelling komt. Dit heeft tot gevolg dat er vaak onvoldoende effectief gebruik van gemaakt wordt. Hier ligt nog een aantal kansen voor verbetering.

Integraal gebiedsproces

Zijn er binnen een gebied doelen van meerdere gebiedspartijen te bundelen, dan is een complexer gebiedsproces een praktische aanpak. Naast een stapeling van publieke en private doelen kan ook een stapeling van de financieringsbronnen en bijdragen van de betrokken partijen plaatsvinden. De verschillende instrumenten, hulpmiddelen en regelingen, subsidies en andere manieren van kostendekking kunnen gecombineerd worden ingezet.

Op een participatieve manier kan het proces vormgegeven worden dat nodig is om consensus te bereiken op de gezamenlijke doelen, de te volgen aanpak en strategie en de verdeling van rollen en taken. De landbouwkundige belangen en doelen vormen een onderdeel van het gehele gebiedsplan. De voorwaarden voor grondgebondenheid zijn hiermee onderdeel van de gezamenlijke doelen. De financiering kan in dit geval mede plaatsvinden vanuit een bijdrage van de deelnemende agrariërs.

Het proces kan vrijwillig plaatsvinden, maar ook op basis van de Wet inrichting landelijk gebied (Wilg) of in de toekomst op basis van de nieuwe Omgevingswet. Het vrijwillige traject vereist een goede coördinatie en sturing, gerichte informatie en communicatie en goede afspraken. Deelname is niet gebiedsdekkend, waardoor van tevoren onduidelijk is hoe groot de doelrealisatie van de afzonderlijk geformuleerde doelen is.

In een wettelijk gebiedsproces kan snel en op basis van participatieve samenwerking worden gekomen tot een gedragen en vastgesteld gebiedsplan. Partijen leggen zich vast voor de (financiële) bijdragen en de uitvoering leidt tot resultaten waarbij de afgesproken en overeengekomen doelen worden gehaald. Deze werkwijze levert meer zekerheid voor de belanghebbenden, ook in de financiële afwikkeling bij afsluiting van de uitvoering.

Met name de regionale LTO-afdelingen kunnen als een van de gebiedspartijen als initiator optreden van een gebiedsproces dat wordt opgezet en uitgevoerd op basis van de Wilg, of straks op basis van de Omgevingswet.

4 Eiwit van eigen land

4.1 Inleiding, materiaal en methode

Inleiding

De Commissie Grondgebondenheid heeft gekozen voor 'percentage eiwit van eigen land' als indicator voor zelfvoorziening, als onderdeel van grondgebondenheid. Op elk melkveebedrijf moet minimaal 65% van de eiwitbehoefte afkomstig zijn van eigen grond inclusief buurtcontracten. Een buurtcontract is een driejarige schriftelijke overeenkomst tussen een melkveehouder en een collega melkveehouder of akkerbouwer, binnen een straal van 20 kilometer van de eerstgenoemde melkveehouder, over de afname van gras, voedergewassen of ander voer. Een melkveehouder kan alleen een buurtcontract afsluiten indien hij tenminste 50% van het totaal benodigde ruwvoer op eigen grond teelt. De Commissie wil zo voorkomen dat bedrijven met onvoldoende eigen grond toch grondgebonden kunnen worden.

Materiaal en methode

Voor de melkveebedrijven in het gebied West-Achterhoek is in kaart gebracht in hoeverre zij 65% van de eiwitbehoefte van eigen land halen. Dit is gedaan op basis van gegevens uit de Centrale Database KringloopWijzer van het jaar 2017. Vrijwel alle melkveebedrijven in Nederland zijn verplicht om de KringloopWijzer in te vullen, aangezien dit deel uitmaakt van de leveringsvoorwaarden van melkverwerkers aangesloten bij de NZO (98% van alle melk in Nederland). Met behulp van BRS- en KvK-nummers zijn de gegevens van de melkveebedrijven in het gebied West-Achterhoek uit de Centrale Database KringloopWijzer geselecteerd en gekoppeld aan gegevens over huiskavelgrootte van het Kadaster. Een geanonimiseerde dataset is vervolgens beschikbaar gesteld voor analyse aan Wageningen Economic Research. Deze dataset bestond uit 300 melkveebedrijven. Na datacontrole zijn uiteindelijk 283 bedrijven gebruikt in de analyse. Bij bedrijven die zijn afgevalen was er sprake van extreme resultaten die hoogstwaarschijnlijk niet juist waren.

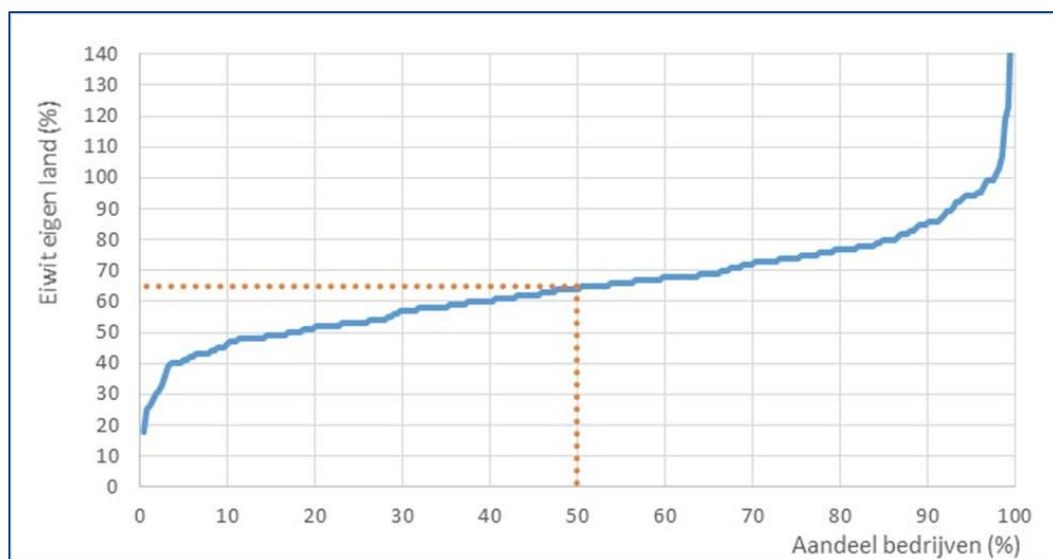
In de KringloopWijzer wordt het kengetal aandeel eiwit van eigen land berekend (exclusief buurtcontracten). In de analyse voor het gebied West-Achterhoek is gebruikt gemaakt van dit kengetal. De berekeningswijze is als volgt: (hoeveelheid eigen geteeld eiwit in veevoer (dus exclusief afvoer akkerbouw) / hoeveelheid eiwit in het totale rantsoen) x 100%. Bij een waarde van 100% wordt precies de hoeveelheid eiwit in voer geteeld die de veestapel ook verbruikt. Dat betekent echter niet dat er dan geen krachtvoer wordt aangekocht. Een deel van het geteelde veevoer kan namelijk als voorraad worden opgeslagen of worden verkocht. Een score van meer dan 100% op de indicator aandeel eiwit van eigen land is hierdoor ook mogelijk. De score op eiwit van eigen land in de KringloopWijzer heeft alleen betrekking op grond die in gebruik is van de melkveebedrijven zelf. Teelt van ruwvoer door collega's in de buurt via buurtcontracten is dus niet inbegrepen, aangezien dit nog niet als zodanig is vastgelegd in de KringloopWijzer. Naast gegevens over eiwit van eigen land, bevat de KringloopWijzer ook veel gegevens over bijvoorbeeld bedrijfsopzet, bemesting, beweiding, gewasopbrengsten en over rantsoensamenstelling. Deze gegevens zijn gebruikt om de verschillen in kaart te brengen tussen bedrijven die in 2017 wel of niet 65% eiwit van eigen land realiseerden. Voor meer informatie over de rekenregels van de KringloopWijzer wordt verwezen naar Schröder et al. (2016).

Om de eiwitbalans voor het hele gebied West-Achterhoek in kaart te kunnen brengen, is ook inzicht nodig in de ruwvoerbehoefte (graasdieren) en de ruwvoerproductie op niet-melkveebedrijven in het gebied. De ruwvoerbehoefte is geschat op basis van voedernormen (CVB, 2012). Deze voedernormen hebben betrekking op de energie- en eiwitbehoefte van de verschillende categorieën

graasdieren en zijn opgebouwd uit normen voor onderhoud en voor productie (vlees en melk). De totale behoefte per dier per diercategorie is vervolgens vermenigvuldigd met het aantal dieren per diercategorie uit de Landbouwtelling. Bij de ruwvoerproductie is voor snijmais uitgegaan van dezelfde opbrengsten per hectare als bij de melkveebedrijven in het gebied op basis van data uit de KringloopWijzer. Voor de grasopbrengst per hectare is uitgegaan van een opbrengst van 80% van die op de melkveebedrijven in het gebied werd gerealiseerd. Verondersteld wordt dat de omstandigheden voor grasproductie (bemestingsniveau, graslandverzorging, etc.) op niet-melkveebedrijven gemiddeld genomen minder goed zijn dan bij melkveebedrijven. Bijna twee derde van het areaal grasland op niet-melkveebedrijven is in gebruik bij overige graasdierbedrijven. Ook de veronderstelde snijmais- en grasopbrengsten per hectare zijn vervolgens vermenigvuldigd met de arealen uit de Gecombineerde Opgave.

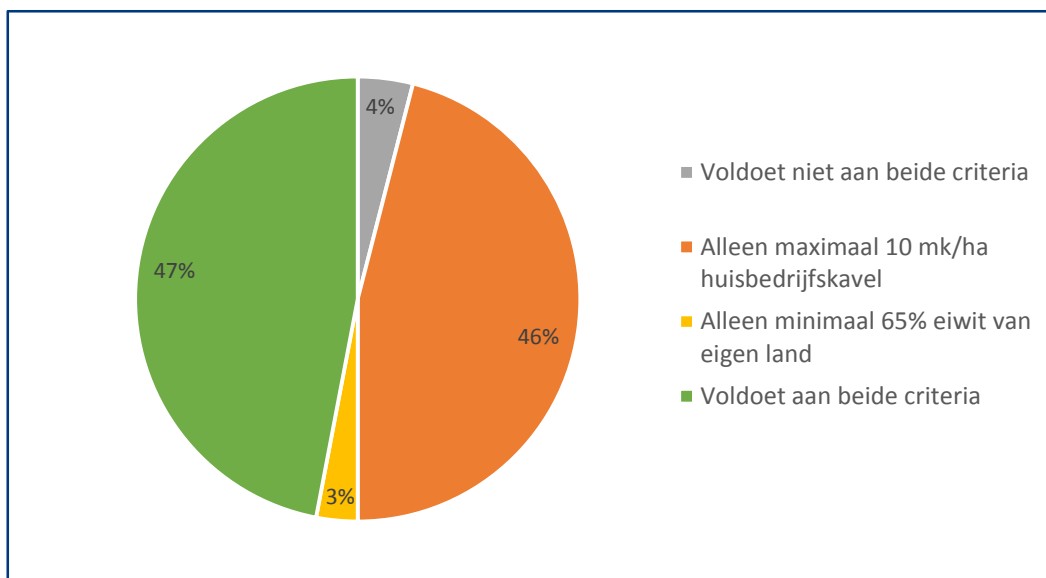
4.2 Eiwitbehoefte en eiwitproductie

De gemiddelde score van melkveebedrijven in het gebied West-Achterhoek op de indicator % eiwit van eigen land is 65%. Ook de mediaan (de middelste waarneming) komt uit op een niveau van 65% eiwit van eigen land (figuur 4.1). De helft van de bedrijven voldeed in 2017 dus al aan minimaal 65% eiwit van eigen land. De andere helft nog niet, al moet hierbij worden opgemerkt dat dit aantal kleiner kan zijn omdat deze melkveehouders mogelijk voer van collega's in de omgeving (binnen een straal van 20 km) hebben gekocht dat via buurtcontracten wel meegenomen zou mogen worden. Figuur 4.1 laat ook zien dat 2 à 3% van de bedrijven meer dan 100% eiwit van eigen land heeft.

Figuur 4.1 Score van melkveebedrijven in West-Achterhoek op kengetal % eiwit van eigen land in 2017 (Bron: Centrale Database KringloopWijzer, bewerking door Wageningen Economic Research)

Uit figuur 4.1 blijkt dat de helft van de bedrijven minimaal 65% eiwit van eigen land realiseerde in 2017, terwijl in paragraaf 3.5 te zien is dat 93% van de bedrijven maximaal dan 10 melkkoeien per hectare huisbedrijfskavel had. In figuur 4.2 zijn deze resultaten gecombineerd.

Figuur 4.2 Score van melkveebedrijven in West-Achterhoek op streefniveaus 65 % eiwit van eigen land en maximaal 10 melkkoeien per hectare huisbedrijfskavel in 2017
(Bron: Centrale Database KringloopWijzer, bewerking door Wageningen Economic Research, CBS Landbouwtelling en Basisregistratie Kadaster, bewerking door Kadaster)

Van de bedrijven blijkt 47% zowel het streefniveau voor eiwit van eigen land als voor maximum aantal melkkoeien per hectare huisbedrijfskavel te realiseren. Van de bedrijven voldeed 3% alleen aan de streefwaarde van minimaal 65% eiwit realiseerde, terwijl 46% alleen aan de streefwaarde van maximaal 10 melkkoeien per hectare huiskavel behaalde. Het resterende aandeel bedrijven, 4%, voldeed aan geen van beide streefwaarden.

Tabel 4.1 Bedrijfskenmerken van melkveebedrijven in West-Achterhoek in 2017 en opsplitsing naar bedrijven die => 65% of <65% eiwit van eigen land hebben
(Bron: Centrale Database KringloopWijzer, bewerking door Wageningen Economic Research)

	alle	=> 65%	< 65%	Vershil
Eiwit van eigen land	65	78	52	+26
Oppervlakte totaal (ha)	52,1	49,8	54,3	-4,5
- gras	42,9	40,4	45,3	-4,9
- mais	8,2	8,2	8,2	+0,1
- overig	1,0	1,2	0,8	+0,3
Aandeel gras (%)	83	81	84	-3
Aantal melkkoeien	105	86	124	-38
Melkproductie bedrijf (kg)	959.862	747.983	1.170.249	-422.266
Melkproductie/ha (kg)	17.947	14.501	21.369	-6.868
Melkproductie/koe (kg)	8.824	8.371	9.274	-903
Jongvee/10 melkkoeien	6,0	6,4	5,6	+0,9

Uit tabel 4.1 blijkt dat de bedrijven in het pilotgebied die 65% eiwit van eigen land realiseren ten opzichte van bedrijven die dat niet halen:

- Kleiner van omvang zijn (-38 koeien) en veel minder intensief (-6.868 kg melk/ha);
- Een iets lager aandeel grasland hebben (-3%), terwijl meer gras juist gunstig uitwerkt op het aandeel eiwit van eigen land vanwege de hogere eiwitopbrengst van een hectare grasland ten opzichte van een hectare maisland;
- Een lagere productie per koe hebben van bijna 8.400 kg (-903 kg);
- Een wat hogere jongveebezetting hebben (+0,9), al ligt deze met gemiddeld 6,4 stuks per 10 melkkoeien ook niet op een hoog niveau.

Ondanks dat het bedrijfsgemiddelde aandeel eiwit van eigen land op 65% ligt in het gebied West-Achterhoek, hebben alle melkveebedrijven in het gebied gezamenlijk toch te weinig eigen eiwitproductie om op 65% te komen. De bedrijven die niet voldoen aan 65% eiwit van eigen land hebben gemiddeld namelijk meer koeien dan de bedrijven die dat wel halen. In een theoretisch scenario waarbij bedrijven die 65% wel halen hun 'teveel' (alles boven de 65%) aan eiwit van eigen land beschikbaar zouden stellen aan bedrijven die onder de 65% zitten, dan zou dat niet voldoende zijn om op alle melkveebedrijven in het pilotgebied 65% te realiseren. In tabel 4.1 wordt dit gekwantificeerd. In totaal is er in 2017, gebaseerd op de data uit de KringloopWijzers, 42.700 ton ruw eiwit vervoerd op de melkveebedrijven en is er 25.900 ton ruw eiwit op eigen land geproduceerd. Om gemiddeld op elk bedrijf op 65% eiwit van eigen land te komen, zou er voor het hele pilotgebied nog 1.900 ton ruw eiwit nodig zijn. Vertaald naar hectares grasland gaat het dan om zo'n 1.200 hectare, vertaald naar maisland om zo'n 1.600 hectare. Hierbij is uitgegaan van de gemiddelde eiwitopbrengst per hectares gras en snijmais van de melkveebedrijven in West-Achterhoek in 2017. Bedrijven die de 65% eiwit van eigen land wel halen, hebben gezamenlijk 1.200 (uitgedrukt in grasland) tot 1.500 (uitgedrukt in maisland) hectares over of anders gezegd, zonder die hectares zouden ze exact op 65% eiwit van eigen land uitkomen. De bedrijven die onder 65% eiwit van eigen land zitten, hebben 2.400 (uitgedrukt in grasland) tot 3.100 (uitgedrukt in maisland) hectares tekort. Het is niet waarschijnlijk dat melkveebedrijven die al meer dan 65% eiwit van eigen land halen (op grote schaal) bereid zullen zijn om voer beschikbaar te stellen aan collega's die onder de 65% zitten, want zij zullen niet zomaar hun bedrijfsvoering aanpassen. Het tekort aan hectares bij de bedrijven met minder dan 65% eiwit van eigen land zal dus op een andere manier gecompenseerd moeten worden.

*Tabel 4.2 Eiwitbalans van alle melkveebedrijven in West-Achterhoek in 2017 en opsplitsing naar bedrijven die => 65% of <65% eiwit van eigen land hebben
(Bron: Centrale Database KringloopWijzer, bewerking door Wageningen Economic Research)*

		Alle	=> 65%	< 65%
In rantsoen vervoerd	Ton ruw eiwit	42.700	17.300	25.400
Geproduceerd op eigen land	Ton ruw eiwit	25.900	13.100	12.800
Tekort (om 65% te halen)	Ton ruw eiwit	1.900	-1.800	3.700
	Ha grasland	1.200	-1.200	2.400
	Ha maisland	1.600	-1.500	3.100

Op de land- en tuinbouwbedrijven in West-Achterhoek anders dan melkvee is in totaal ruim 5.400 hectares voedergewassen beschikbaar (tabel 4.3). Hiervan is bijna 2.900 hectares nodig voor de

graasdieren op deze bedrijven, waarna er nog bijna 2.600 hectares resteert. De meeste van deze hectares (ruim 1.550) behoort bij akkerbouwbedrijven. Het tekort aan grond bij melkveebedrijven met minder dan 65% eiwit van eigen land (2.400 tot 3.100 hectares) lijkt in het pilotgebied dus zo ongeveer te kunnen worden ingevuld door het overschot aan voedergewassen bij niet-melkveebedrijven. Waarschijnlijk is het overschot aan voedergewassen op niet-melkveebedrijven in 2017 ook al voor een deel naar melkveebedrijven met een ruwvoertekort gegaan. Dus bij het meenemen van buurtcontracten zou dat voer dan ook meegeteld kunnen worden in de berekening van het aandeel eiwit van eigen land. Een kanttekening hierbij is wel dat melkveehouders alleen buurtcontracten kunnen afsluiten als zij tenminste 50% van het totaal benodigde ruwvoer op eigen grond telen. De intensieve bedrijven die dit niet halen zullen dus sowieso ook naar andere oplossingen moeten zoeken.

Tabel 4.3 Hectares voedergewassen beschikbaar en benodigd voor eigen graasdieren op niet-melkveebedrijven in West-Achterhoek in 2017 (Bron: Landbouwtelling CBS, bewerking door Wageningen Economic Research)

	Akkerbouw	Overige graasdieren	Rest	Totaal
Grasland	610	2.194	454	3.258
Overige voedergewassen	982	597	591	2.170
Totaal	1.592	2.791	1.045	5.428
Nodig eigen graasdieren	39	2.345	480	2.864
<i>Over voor verkoop</i>	<i>1.553</i>	<i>446</i>	<i>565</i>	<i>2.564</i>

4.3 Percentage eiwit van eigen land vergroten

4.3.1 Verschillen tussen melkveebedrijven die 65% wel of niet halen

Melkveehouders kunnen het aandeel eiwit van eigen land vergroten door voedergewassen geteeld bij collega land- en tuinbouwers gelegen binnen een straal van 20 km van het eigen bedrijf te koppelen aan het eigen bedrijf via buurtcontracten. Dit zal echter kosten met zich meebrengen en maakt melkveehouders afhankelijk van anderen. Het is daarom belangrijk om ook te bezien welke maatregelen melkveebedrijven op het eigen bedrijf kunnen nemen. Om hier meer inzicht in te krijgen, is eerst gekeken naar de verschillen tussen melkveebedrijven die wel en die niet 65% eiwit van eigen land realiseren. In paragraaf 4.2 werd al duidelijk dat bedrijven die minimaal 65% eiwit van eigen land realiseren gemiddeld minder koeien en een extensievere bedrijfsvoering hebben.

Tabel 4.4 Beweiding en bemesting op melkveebedrijven in West-Achterhoek in 2017 en opsplitsing naar bedrijven die => 65% of <65% eiwit van eigen land hebben

	Alle	=> 65%	< 65%	Vershil
Eiwit van eigen land	65	78	52	+26
BEMESTING				
Kunstmestgift (kg N/ha)	133	131	136	-5
Dierlijke mestgift (kg N/ha)	201	192	209	-17
Weidemest (kg N/ha)	22	25	18	+7
WEIDEGANG				
Weidedagen/jaar	106	124	89	+35
Weide-uren/jaar	733	919	549	+371

Bron: Centrale Database KringloopWijzer, bewerking door Wageningen Economic Research

Uit tabel 4.4 blijkt dat de bedrijven die 65% eiwit van eigen land realiseren ten opzichte van bedrijven die dat niet halen:

- geen fors afwijkende stikstofbemesting toepassen. De stikstofkunstmestgift verschilt niet veel (-5 kg/ha). Er wordt minder dierlijke mest uitgereden (-17 kg/ha) maar er is juist wat meer weidemest (+ 7 kg/ha);
- meer weidegang toepassen (+371 uren/jaar).

Tabel 4.5 Gewasopbrengsten op melkveebedrijven in West-Achterhoek in 2017 en opsplitsing naar bedrijven die => 65% of <65% eiwit van eigen land hebben

	alle	=> 65%	< 65%	Vershil
Eiwit van eigen land	65	78	52	+26
Grasland (ton ds)	10,2	10,7	9,6	+1,1
Grasland (kg N)	292	308	276	+31
Maisland (ton ds)	18,9	19,8	17,9	+1,9
Maisland (kg N)	209	223	196	+27

Bron: Centrale Database KringloopWijzer, bewerking door Wageningen Economic Research

Uit tabel 4.5 blijkt dat de bedrijven die 65% eiwit van eigen land realiseren ten opzichte van bedrijven die dat niet halen hogere gewasopbrengsten realiseren. Dit geldt voor zowel de tonnen droge stof als de kilogrammen stikstof bij zowel gras als mais.

Tabel 4.6 Rantsoensamenstelling op melkveebedrijven in West-Achterhoek in 2017 en opsplitsing naar bedrijven die => 65% of <65% eiwit van eigen land hebben

	alle	=> 65%	< 65%	Vershil
Eiwit van eigen land	65	78	52	+26
re-gehalte rantsoen (g/kg)	161	160	162	-2
re-gehalte krachtvoer (g/kg)	199	191	207	-16
Krachtvoergift (kg/100 kg melk)	26,9	25,7	28,0	-2,3
Aandeel vers gras rantsoen (%)	8	11	6	+5
Aandeel geconserveerd gras rantsoen (%)	36	38	34	+4
Aandeel snijmais rantsoen (%)	25	25	26	-1
Aandeel krachtvoer/melkprod. rantsoen (%)	26	24	29	-5
Aandeel overig ruwvoer/bijprod. rantsoen (%)	4	3	6	-3

Bron: Centrale Database KringloopWijzer, bewerking door Wageningen Economic Research

Uit tabel 4.6 blijkt dat de bedrijven die 65% eiwit van eigen land realiseren ten opzichte van bedrijven die dat niet halen:

- Een nauwelijks afwijkend ruw eiwitgehalte in het totale rantsoen hebben;
- Minder krachtvoer per 100 kg melk geven (-2,3 kg) en minder eiwitrijk krachtvoer voeren (-16 g ruw eiwit per kg);
- Een groter aandeel vers en geconserveerd gras (+9%) in het rantsoen hebben en een kleiner aandeel krachtvoer en melkproducten (-5%) en overig ruwvoer en bijproducten (-3%).

Tabel 4.7 Stikstofbenutting op melkveebedrijven in West-Achterhoek in 2017 en opsplitsing naar bedrijven die => 65% of <65% eiwit van eigen land hebben

	alle	=> 65%	< 65%	Vershil
Eiwit van eigen land	65	78	52	+26
N-benutting bedrijf (%)	39	40	39	+1
N-benutting bodem (%)	72	78	67	+10
N-benutting gewas (%)	88	86	89	-2
N-benutting mest (%)	80	81	78	+3
N-benutting vee (%)	26	25	27	-1
Ureumgetal	22	22	22	0

Bron: Centrale Database KringloopWijzer, bewerking door Wageningen Economic Research

Uit tabel 4.7 blijkt dat de bedrijven die 65% eiwit van eigen land realiseren ten opzichte van bedrijven die dat niet halen met name beter scoren bij de bodembenutting (+10%) en dus meer stikstof uit meststoffen weten om te zetten in voereiwit. Aan de dierkant van de mineralenkringloop zijn er (vrijwel) geen verschillen bij veebenutting en bij ureumgetal.

4.3.2 Oplossingsrichtingen

De verschillen tussen melkveebedrijven die wel of niet 65% eiwit van eigen land halen (§4.3.1) geven inzicht in maatregelen die door melkveehouderijbedrijven kunnen worden genomen om het aandeel eiwit van eigen land te vergroten. Deze maatregelen kunnen worden ingedeeld in twee hoofdgroepen:

- vergroten eiwitproductie op het eigen bedrijf en
- verlagen eiwitaanbod in het rantsoen.

Beide zijn aan bod gekomen tijdens een expertmeeting waarin de in paragraaf 4.2 en 4.3.1 weergegeven resultaten werden gepresenteerd aan en bediscussieerd met externe deskundigen (zie bijlage 2). Om de eiwitproductie op het eigen bedrijf te vergroten werden onderstaande oplossingsrichtingen genoemd:

1. Het vergroten van de gewasopbrengsten (meer eiwitproductie per hectare gras en per hectare mais) binnen de toegestane bemestingsruimte. De experts zien nog mogelijkheden voor het vergroten van de eiwitopbrengst van eigen land. De verschillen tussen bedrijven zijn groot, dus dat geeft aan dat er nog veel ruimte is voor verbetering. Het vakmanschap qua bodembeheer en plantenteelt kan over het algemeen beter. Gewezen wordt ook op het punt dat in sommige regio's van het land de stikstofbemestingsnormen te krap zijn waarmee de potentie van de grond niet wordt benut. Het verhogen van de stikstofbemestingsnormen zou hier een oplossing kunnen bieden voor meer eiwit van eigen land. Ook precisielandbouw wordt gezien als mogelijkheid om met dezelfde input meer gewasopbrengst te realiseren. Een risico van focus op zoveel mogelijk eiwit van eigen land is wel dat er meer monocultuur Engels raaigras komt met verlies van biodiversiteit.
2. Het verlagen van verliezen. Door het verlagen van veld-, conserverings-, vervoederings- en beweidingsverliezen kan meer van het geproduceerde eiwit in geteeld voer worden opgenomen door de veestapel. Het standaard toepassen van bijvoorbeeld inkuilmiddelen is een manier om conserveringsverliezen te verkleinen. Ook wordt gewezen op de weer toenemende populariteit van zomerstalvoeren (al dan niet in combinatie met weidegang). Vers gras op stal geeft, mits de ondernemer het in de vingers heeft, de minste verliezen en werkt daarmee altijd positief uit op eiwit van eigen land.
3. Meer gras in plaats van mais in het bouwplan. Gras geeft per hectare een hogere eiwitopbrengst dan mais. Meer gras in het bouwplan geeft ook meer gras in het rantsoen. Enkele experts wijzen op de negatieve gevolgen hiervan voor ammoniak en CO₂, al wordt door anderen aangegeven dat die negatieve gevolgen er niet of minder zijn als je bij meer gras in het rantsoen de krachtvoergift verlaagt, of in ieder geval het eiwitgehalte van dat krachtvoer.
4. Het telen van gewassen met een hogere eiwitopbrengst, bijv. grasklaver of andere gewassen zoals soja, veldbonen of lupinen. Andere gewassen worden in Nederland nog niet op grote schaal geteeld, al is er wel sprake van een toename onder andere om daarmee te kunnen voldoen aan de regels voor gewasdiversificatie. Eén van de experts merkt nog op dat in Nederland de omstandigheden voor grasteelt zeer goed zijn en dat juist gras bij uitstek geschikt is om het meeste eiwit per hectare te oogsten.
5. Grond pachten. De experts verwachten dat een deel van de melkveehouders hierop zal inzetten, om daarmee van "het gedoe" af te zijn. De melkveehouder is wel afhankelijk van het aanbod van pachtgrond in de (directe) omgeving.
6. Grond kopen. De experts verwachten dat een deel van de melkveehouders hierop zal inzetten, om daarmee van "het gedoe" af te zijn. De melkveehouder is wel afhankelijk van

het aanbod van koopgrond in de (directe) omgeving en moet de financiële ruimte hebben om deze investering te kunnen doen.

7. Aankoop van regionaal (ruw)voer binnen een straal van 20 kilometer (buurtcontracten).

De eerste 2 oplossingsrichtingen hebben te maken met verbetering van de efficiëntie en zijn daardoor in principe voor elk melkveebedrijf toepasbaar.

Het eiwitaanbod in het rantsoen kan verlaagd worden door:

1. Het verhogen van de stikstofefficiëntie van de veestapel, oftewel niet boven de eiwitnorm voeren. Dan kan het rantsoen toe met minder eiwit via krachtvoer en bijproducten. De experts zien nog veel ruimte voor het verbeteren van de stikstofefficiëntie van de veestapel. Op veel bedrijven wordt nog boven de eiwitnorm gevoerd en is er sprake van luxe consumptie. Minder input bij dezelfde output is ook gunstig voor andere duurzaamheidsthema's zoals methaan- en ammoniakemissie.
2. Het verlagen van de jongveebezetting. Dit verlaagt de eiwitbehoefte van de veestapel. De experts wijzen wel op diergezondheidsrisico's als minder jongvee leidt tot aankoop van vaarzen of koeien uit het buitenland. Als door het verhogen van de levensduur van melkkoeien het vervangingspercentage daalt en er daardoor minder jongvee nodig is, dan is dat altijd gunstig.
3. Het verlagen van het aantal koeien, dus bedrijfsverkleining. De experts geven aan dat dit vaak een laatste (nood)maatregel zal zijn voor melkveehouders. Bedrijfsverkleining past niet bij toekomstgerichte ondernemers, tenzij bijvoorbeeld in het kader van het nieuwe GLB minder koeien houden (of een lagere intensiteit) leidt tot financiële voordelen. Dit kan ook in combinatie met andere economische activiteiten op het bedrijf.

5 Aanvullende beleidsdoelen voor het pilotgebied

Naast de ruimte die nodig is voor grondgebondenheid is er ook grondbehoefte vanuit andere doelen. Hierdoor kan het voldoen aan de beide criteria van grondgebondenheid verder onder druk komen te staan. Het combineren van al deze doelen vraagt om een integrale gebiedsgerichte aanpak.

Behalve de beperkte beschikbaarheid van grond kan ook een beperkte financieringsruimte de realisatie van de doelen bemoeilijken. Aanvullende economische activiteiten op het agrarische bedrijf kunnen een financiële aanvulling geven op het bedrijfsinkomen. Deze kansen moeten zowel passen bij de bedrijfssituatie als bij de affiniteit met andere, vaak niet-agrarische activiteiten op het huidige bedrijf én de verwaarding van deze activiteiten. Deze aanvullende activiteiten passen bij het huidige landbouwbeleid en sluit aan bij beleidsdoelen van andere ministeries.

Er zijn diverse kansen en mogelijkheden die kunnen bijdragen aan de oplossingen voor een aantal bedrijven en voor het gebied. Globaal zijn er drie lijnen waarlangs aanvullende werkzaamheden of activiteiten zijn te realiseren:

- Het verkrijgen van meerwaarde op de primaire (agrarische) producten (§5.1)
- Het verlenen van diensten voor maatschappelijke doelen (§5.2)
- Inspelen op maatschappelijke ontwikkelingen (§5.3)

5.1 Het verkrijgen van meerwaarde op de primaire producten

Hierbij kan men denken aan verschillende mogelijkheden:

Verwerking en/of vermarkting van producten:

- Meerwaarde geven aan grondstoffen zoals meerwaarde aan melk door (zelf) te verkazen.
- Vermarkten van producten door huisverkoop, boerderijwinkels en streekproducten.

Het genereren van kortere ketens en/of het opzetten van consumentencoöperaties waarmee een hogere productprijs is te verkrijgen dan via de reguliere afzet en handel:

- Consumentenbinding door niet alleen bulkproducten te produceren, maar ook via korte ketens consumenten of detailhandel en horeca weten te interesseren en binden, gebruik maken van streekproducten of streekbranding.
- Opzetten van een consumentencoöperatie, al dan niet in combinatie met beschikbaar stellen van pakketten en dergelijke (uiteraard van melkproducten, boter, kaas, room, kwark etc.).

Het verkrijgen van een bonus:

- Gebruik maken van een bonus op de melkprijs, met als bekend voorbeeld de weidemelk,
- maar ook bijdrage aan dierenwelzijn en levensduur van dieren of biodiversiteit kan aan de hand van punten/wegingsfactoren een aantal centen per liter melk meer opleveren

Alternatieve niet-agrarische activiteiten:

- Verschillende vormen van het leveren van zorg zoals een zorgboerderij en kinderopvang
- Educatie en informatie, delen van kennis, tonen van de agrarische bedrijvigheid. Tevens wordt bereikt dat er meer begrip en draagvlak ontstaat met de primaire agrarische sector.
- Recreatie als boerencamping, B&B, activiteiten als boerengolf, feestjes e.d.,
- Vergaderlocatie, al dan niet met verzorging van de catering en gebruik maken van eigen producten dan wel streekproducten als pluspunt van de locatie.

5.2 Verlenen van diensten voor maatschappelijke doelen

Het gaat hier om meer gebruik maken van het verlenen van diensten voor maatschappelijke doelen. Daarbij wordt direct ingespeeld op behoefte die er zijn in de maatschappij en waar ook de landbouw aan kan bijdragen zoals de Groen-Blauwe diensten. Dit moeten wel onderwerpen zijn waar tegenover een financiële beloning staat omdat het óf ruimte vraagt óf extra inspanning. Het gaat dan met name over de bovenwettelijke zaken.

Waterbuffering in oppervlakte en in de (verbeterde) bodem:

- Blauwe diensten in opdracht van de waterschappen, dit kan in de vorm van afwaardering van de grondwaarde welke wordt betaald door het waterschap.
- Jaarlijkse schadevergoeding bij wateropvang in overschotperioden volgens vooraf vastgestelde spelregels.
- Verbeteren van de bodemkwaliteit door structuurverbetering, verhogen organische stof, inzetten op aangepaste mechanisatie. Dit alles met als (neven) doel ook het waterbufferend vermogen van de bodem te vergroten.

Realiseren van natuur- en landschapsdoelen:

- Aanleggen van poelen
- Aanleggen van landschapselementen
- Inzaaien van randen met botanische interessante soorten. Deze randen dienen tevens als bufferzones voor gewasbeschermingsmiddelen

Beheren van natuur- en landschapselementen:

- Landschapsonderhoud: hakhoutbeheer, beheer van bomenrijen, heggen of hagen, hoogstamboomgaard, hakhoutbosjes, bos of tijdelijk bos.
- Ecosysteemdiensten: agrarisch natuurbeheer, toedienen ruige mest, slootbeheer, beheer van botanisch grasland en kruidenrijke akkerranden

5.3 Inspelen op maatschappelijke opgaven

Ook het inspelen op maatschappelijke opgaves kan aanvullend zijn op de primaire agrarische productie. Het gaat hier vooral om activiteiten in het kader van de energietransitie.

Aanleggen van zonneweides:

- Zonneweides zijn eigenlijk ongewenst. Het grondbeslag van zonneweides gaat ten koste van de ruimte die nodig is om te voldoen aan grondgebondenheid. Daarnaast wordt onvoldoende gebruik gemaakt van het plaatsen van zonnepanelen op daken in de bebouwde omgeving. Bovendien zijn de meeste zonneweides esthetisch niet fraai.
- Een bijkomend aspect is het individueel belang versus het gezamenlijk (gebieds)belang. Bij plaatsing op grond van een individuele boer heeft dit uiteraard voor hem/haar een (groot) belang, de meerwaarde voor het gebied en daarmee ook de acceptatie en draagvlak is echter gering. Het is daardoor ook een suboptimale oplossing als wordt gekeken naar de andere doelen waarbij de energieopwekking juist als verdienmodel voor een gebied ingezet kan worden om wensen vanuit het gebied zelf te kunnen realiseren. De opbrengst uit een gebiedsagenda en de uitvoering daarvan kan een financieel resultaat opleveren waaruit ook aanvullende gebiedswensen kunnen worden gefinancierd waarvoor normaal gesproken geen kostendekking voor is te vinden. Het gebied is hierbij zelf aan zet, het extra resultaat levert dan veel meer draagvlak op voor het gehele gebiedsplan.

Plaatsen van windmolens:

- Voor windmolens gelden vrijwel dezelfde argumenten als bij de zonneweides.
- Bespreekpunt is ook hier welke partij de regie voor het plaatsen van de windmolens gaat nemen, via de reguliere marktwerking of wordt vanuit een gebiedsbelang gekeken.

Realiseren van biogas:

- Vergisting van mest draagt naast opwekken van energie tevens bij aan het oplossen van het mestoverschot probleem. Feitelijk is het vernietigen van een kostbare grondstof en is deze aanpak weliswaar een oplossing voor bedrijven, het is niet echt een aanpak vanuit de kringloopgedachte.
- Biomassa vergisten of naar de energiecentrale is vanuit de taakstelling van energievoorziening geheel te begrijpen, echter deze biomassa kan vaak ook prima worden ingezet voor ander duurzaamheidsdoelen zoals het verbeteren van de bodemkwaliteit door verhogen van het aandeel organische stof. Dit past ook beter bij een kringloopgedachte.

Klimaatadaptatie:

- Een grote opgave met impact voor de gebiedsinrichting betreft de taakstelling voor klimaatadaptatie. Ook deze vergt grondoppervlakte en conflicteert daarmee met het voldoen aan de grondgebondenheid. Als onderdeel binnen de bedrijfsvoering, in oppervlakte of als blauwe dienst, kan dit op agrarische bedrijven wel worden ingepast.

6 Conclusies en aanbevelingen

6.1 Conclusies

In tien jaar tijd kwart van de bedrijven gestopt

De analyse van de landbouwstructuur in het pilotgebied West-Achterhoek laat zien dat in tien jaar tijd (de periode 2007-2017) een kwart van de bedrijven in het gebied is verdwenen. In totaal gaat het in 2017 nog om 846 bedrijven, waarvan 326 melkveebedrijven.

In tien jaar tijd 3% minder landbouwgrond maar toename areaal grasland

In 2017 bedroeg het totale agrarische areaal 24.994 ha, waarvan 16.655 ha grasland. In tien jaar tijd is er 3% van de totale hoeveelheid landbouwgrond in het gebied onttrokken aan de landbouwsector, maar opvallend genoeg is er wel een toename van het areaal grasland. Deels komt dat door een afname van het areaal overige voedergewassen (vooral mais) als gevolg van het verhogen van de in 2014 doorgevoerde derogatievoorwaarde van 70% gras naar 80% gras van het areaal.

Melkveebedrijven zijn geïntensiveerd

In 2017 heeft een gemiddeld melkveebedrijf in het gebied een oppervlakte van 50,4 ha en 99,4 melkkoeien (2,0 melkkoeien/ha). Het aantal melkkoeien is flink gestegen in de periode 2007-2017 (+44%), terwijl de oppervlakte op deze bedrijven maar 17% is gestegen. De melkveebedrijven zijn dus geïntensiveerd.

93% van de bedrijven voldoet aan norm van max. 10 melkkoeien per hectare huisbedrijfskavel

In het gebied voldoet 86% van de bedrijven aan de norm van maximaal 10 melkkoeien per hectare huiskavel en 93% voldoet aan deze norm uitgaande van de term huisbedrijfskavel. 14% respectievelijk 7% voldoet dus niet aan deze norm. Dit is gebaseerd op de grond die in gebruik is en niet alleen op grond in eigendom. In het pilotgebied zijn geen specifieke deelgebieden aan te wijzen waar beduidend minder bedrijven voldoen aan de norm van 10 melkkoeien/ha huis(bedrijfs)kavel dan andere.

Technische maatregelen zijn vaak kostbaar en niet altijd mogelijk of toegestaan

Er bestaan technische maatregelen om de huis(bedrijfs)kavel te vergroten, zoals het aanbrengen van dammen in waterlopen, aanleg van verkeersregelininstallaties voor oversteken en aanleg van koetunnels. Technische maatregelen zijn vaak kostbaar en niet altijd mogelijk of toegestaan.

Grondbank nodig voor kavelruil t.b.v. vergroten huiskavels van melkveehouders

Kavelruil kan een middel zijn om de oppervlakte huis(bedrijfs)kavel van melkveehouders te vergroten. Om kavelruil te faciliteren moet er ten eerste bereidheid zijn onder de grondeigenaren om hierover met elkaar in gesprek te gaan. Daarnaast is grond als smeermiddel nodig. Om de beschikbaarheid van grond te vergroten is er een aantal mogelijkheden:

- Versnelde/ondersteunde bedrijfsbeëindiging vastleggen in een regeling en vooral het opheffen van fiscale belemmeringen;
- Inzetten van een verplaatsingsregeling;
- Grondbank stimuleren bij provincies zowel voor landbouwdoelen als voor andere gebiedsdoelen;
- Kavelruil als instrument moet eenvoudiger te realiseren zijn voor zowel landbouwstructuur als voor andere maatschappelijke doelen. Het is effectief om een dergelijke regeling het gehele jaar in te kunnen zetten;
- Integraal gebiedsproces als instrument inzetten voor het realiseren van meerdere gebiedsdoelen.

47% van de bedrijven voldoet aan beide normen voor grondgebondenheid

Voor wat betreft de eiwitvoorziening van eigen land komt het gemiddelde van de bedrijven in het gebied uit op 65%. 47% van de bedrijven in het pilotgebied voldoen aan beide normen voor grondgebondenheid (dus 10 of minder koeien per ha huisbedrijfskavel en minimaal 65% eiwit van eigen land). 4% van de bedrijven in het pilotgebied voldoet niet aan beide normen. 3% van de bedrijven voldoet alleen aan de norm van 65% eiwit en 46% van de bedrijven voldoet alleen aan de norm van 10 melkkoeien per ha huiskavel. Meest opvallend is dat bedrijven die de 65% eiwitnorm niet halen een iets groter aandeel grasland hebben. Deze bedrijven zijn gemiddeld groter (meer koeien) en daardoor is hun tekort niet op te vangen door de bedrijven die de 65% eiwitnorm wél halen.

Totale eiwitbalans in 2017 voldoende voor 65% eiwit van eigen land

Kijkend naar de oppervlakte voedergewassen en de aanwezigheid van graasdieren bij andere landbouwsectoren in het gebied, lijkt er voldoende ruwvoer over te zijn om de melkveebedrijven die nu niet voldoen te helpen om op minimaal 65% eiwit van eigen land te komen. De totale eiwitbalans van het gebied is daarmee in 2017 minder ongunstig dan in eerste instantie werd gedacht. Dat betekent niet dat er voor een individuele ondernemer altijd voldoende mogelijkheden zijn. Om buurtcontracten te kunnen afsluiten moet de melkveehouder volgens het advies van de Commissie Grondgebondenheid ten minste 50% van het benodigde ruwvoer op eigen grond telen. Voldoen aan de 65% eiwitnorm kan dan nog steeds een zeer zware opgave worden.

Effect 20 kilometer-eis voor buurtcontracten onduidelijk

Over de 20 kilometer eis voor buurtcontracten is weinig te zeggen. Als het overschot aan ruwvoer op de niet-melkveebedrijven blijft in de regio West-Achterhoek, dan lijkt deze afstandsgrens geen belemmering voor bedrijven die nu nog niet voldoen aan 65% eiwit van eigen land om hier via buurtcontracten wel aan te kunnen voldoen. Opvallend is dat de extensievere bedrijven in het gebied die de norm van minimaal 65% eiwit van eigen land halen een hogere gewasopbrengst hebben. De koppeling met de mestplaatsing binnen een afstand van 20 kilometer en de voerproductie zijn aspecten om de kringloopgedachte invulling te geven. Voor het pilotgebied levert weliswaar deze randvoorwaarde van de gestelde 20 kilometer voor de voederproductie geen belemmering op, dat kan voor andere gebieden in Nederland geheel anders zijn.

6.2 Kanttekeningen

Voor de verschillende onderdelen van de analyses zijn enkele kanttekeningen op zijn plaats. Enkele hiervan zijn in voorgaande hoofdstukken reeds benoemd, maar voor de volledigheid hieronder ook opgenomen:

- In de praktijk komen situaties voor waarbij het landbouwkundig gebruik gebaseerd is op niet geregistreerde overeenkomsten, door loonwerkers, of op andere wijzen die niet bekend zijn bij RVO. De in dit onderzoek gebruikte datasets bevatten naar de mening van de auteurs de best beschikbare gegevens voor de uitgevoerde analyses en leveren daarmee de meest reële inschatting voor het criterium van maximaal 10 koeien per hectare huis(bedrijfs)kavel.
- Bij de bepaling van de huiskavel en huisbedrijfskavel is gebruik gemaakt van het Nationaal Wegenbestand. Voor de smalle plattelandswegen is aangenomen dat deze geen belemmering vormen voor het oversteken met koeien, maar uiteraard geldt dat de intensiteit van het verkeer over deze plattelandswegen in de praktijk relevant is. Omdat er voor de verkeersintensiteit geen goede dataset voorhanden was en wordt aangenomen dat de

breedteklassen van de NWB-wegen een sterke correlatie vertonen met de verkeersintensiteit is hier niet apart rekening mee gehouden.

- Hoewel de definitie huisbedrijfskavel het meest aansluit bij de gangbare definitie van weidegang, zoals ook gebruikt door de Stichting Weidegang, kan het oversteken van wegen een lastige en tijdrovende bezigheid zijn die hinderlijk is voor het overige verkeer. Bij een verbetering van de verkaveling ligt de focus daarom met name op huiskavelvergroting en niet op huisbedrijfskavelvergroting.
- Bij de analyses is geen rekening gehouden met de eventuele aanwezigheid van koetunnels vanwege het ontbreken van data hierover. In de praktijk zullen daardoor nog iets meer bedrijven dan berekend voldoen aan dit criterium van grondgebondenheid.
- In het onderzoek wordt ervan uitgegaan dat de gehele huiskavel voor beweiding kan worden gebruikt, ook al is op dit moment niet de gehele huiskavel in gebruik als grasland. Het verbouwen van andere gewassen wordt gezien als een keuze die een ondernemer maakt en die in geval van de keuze voor grondgebondenheid anders kan uitpakken.
- Het GLB zou een middel kunnen zijn om aanvullende economische activiteiten te stimuleren. Dit zal dan waarschijnlijk wel meer bij pijler 2 horen en al snel afhankelijk zijn van de provinciale invulling. Dat kan zowel via POP-subsidie als via een provinciale regeling.
- Grond is emotie, wat mede voor de stoppende bedrijven een reden kan zijn om de grond niet snel te verkopen. Zo lang daarnaast het jaarlijks verhuren aan bijvoorbeeld bollen- of aardappelteelt meer oplevert dan langjarig verpachten als grasland, is er minder grond beschikbaar voor de melkveehouderij.
- De productie van gewassen voor de eiwitbehoefte van de melkveehouderij kan rouleren met akkerbouwgewassen in het bouwplan, maar dit gebeurt alleen wanneer het economisch interessant is voor de akkerbouwer.
- Akkerbouwers lijken nu in zekere zin de grondbank te zijn of te worden voor melkveehouders, hetgeen niet wenselijk is voor een situatie waarin beide sectoren onafhankelijk willen zijn, maar wel willen samenwerken.
- De driejaarseis voor de duur van een buurtcontract kan nog een hobbel zijn. Een kortere termijn als voorwaarde kan helpen om buurtcontracten gemakkelijker af te sluiten, vooral van de kant van de leverancier en zeker als dat een akkerbouwer betreft. De driejaarseis is wel goed voor de continuïteit voor met name de melkveehouder. Het is overigens niet zo dat dit steeds hetzelfde perceel hoeft te zijn binnen deze drie jaar, maar deze flexibiliteit lijkt niet voor iedereen duidelijk. Verhuurders willen vooral een bepaalde mate van vrijheid hebben en het zou helpen als in de Gecombineerde Opgave meerdere gebruikers (gebruik, mestplaatsing, betalingsrechten) voor een perceel opgegeven kunnen worden.
- De relatie tussen grondsoort en percentage eiwit van eigen land is niet geanalyseerd, maar het zou zo kunnen zijn dat bedrijven op kleigrond relatief vaker minimaal 65% eiwit van eigen land realiseren dan bedrijven op zandgrond.
- De bedrijven die de 65% eiwitnorm wél halen zullen niet geprikkeld worden om grond uit te ruilen (of op een lager aandeel eiwit van eigen land te sturen als ze boven 65% zitten). Zij zullen waarschijnlijk op dezelfde voet verder gaan. Hierdoor wordt het lastiger om het tekort op bedrijven die niet aan de 65% eiwitnorm voldoen aan te vullen.

6.3 Aanbevelingen

6.3.1 Aanbevelingen m.b.t. de omvang van de huiskavel

Aanbevelingen m.b.t. verbetering situatie huiskavel

- Inventariseren van de gebieden waar agrariërs deels niet kunnen voldoen aan de norm van 10 melkkoeien per ha huiskavel. Aanvullend inventariseren van publieke doelen.
- De combinatie met de verkavelingssituatie in deelgebieden kan een extra reden zijn, naast de huiskavelvoorwaarde, om tot een voorstel voor kavelruil of integraal gebiedsproces te komen.

Aanbevelingen m.b.t. bedrijfsbeëindiging

- Het maken van een landelijke regeling voor bedrijfsverplaatsing of bedrijfsbeëindiging of een dergelijke regeling beschikbaar stellen aan de provincies en gemeenten.
- Het faciliteren van adviseurs voor bedrijfsverplaatsing of bedrijfsbeëindiging.

Aanbevelingen m.b.t. het inrichten van een grondbank

- Actief stimuleren dat er in iedere provincie een grondbank komt waarmee ook landbouwdoelen kunnen worden bereikt.
- Goede voorbeelden van het inzetten van een grondbank binnen verschillende soorten gebiedsprocessen in beeld brengen en deze ervaring delen.

Aanbevelingen m.b.t. kavelruil

- Het beschikbaar krijgen van subsidies, waaronder POP, moet voor de boeren veel eenvoudiger worden gemaakt.
- De openstelling voor kavelruil moet het gehele jaar gelden, geen belemmeringen vanwege een specifieke periode voor indiening.
- Alle provincies zetten het hulpmiddel kavelruil weer in, niet alleen voor het verbeteren van de landbouwstructuur, maar ook voor het realiseren van andere maatschappelijke doelen.
- In een wettelijk gebiedsproces kan snel en op basis van participatieve samenwerking worden gekomen tot een gedragen en vastgesteld gebiedsplan. Deze werkwijze levert meer zekerheid voor de belanghebbenden en zorgt voor een grotere doelrealisatie.

6.3.2 Aanbevelingen m.b.t. het verhogen van de eiwitproductie

- Gewasopbrengsten verhogen (meer eiwit): De verschillen tussen bedrijven zijn groot, dus dat geeft aan dat er nog veel ruimte is voor verbetering. Het vakmanschap qua plantenteelt kan beter.
- Verliezen beperken, dus meer voer benutten: Door het verlagen van veld-, conserverings-, vervoederings- en beweidingsverliezen kan meer van het geproduceerde eiwit in geteeld voer worden opgenomen door de veestapel.
- Verhogen van de stikstofefficiëntie van de veestapel: Dit betekent dat niet boven de eiwitnorm voeren en het rantsoen toe kan met minder eiwit via krachtvoer en bijproducten. Op veel bedrijven wordt nog boven de eiwitnorm gevoerd en is er sprake van luxe consumptie.
- Meer grond onder het bedrijf: Door extra pacht of koop van grond kan het areaal waarop eigen eiwit wordt geteeld worden uitgebreid. De melkveehouder is hierbij wel afhankelijk van de beschikbaarheid van extra pacht- en koopgrond in de (directe) omgeving.

6.3.3 Aanbevelingen m.b.t. aanvullende economische activiteiten

- Daarnaast kan er altijd gekeken worden naar de mogelijkheden voor aanvullende economische activiteiten, anders dan de primaire agrarische productie. Daarbij helpen praktijkcases om inzicht te krijgen en kunnen adviseurs ook helpen bij het praktisch maken van de kansen en mogelijkheden voor bedrijfsspecifieke situaties.
- Gebiedscoördinatoren inzetten om informatie te verstrekken en interesse van boeren rechtstreeks te kunnen honoreren/faciliteren.

7 Uitrol aanpak naar andere relevante gebieden voor de melkveehouderij

7.1 Vervolg op deze pilot

Deze pilot heeft gediend voor het ontwikkelen van een methodiek om in een afgebakend gebied aan te geven of de melkveebedrijven voldoen aan de kwalificatie van grondgebondenheid, kijkend naar het criterium van huiskavelgrootte en eigen eiwitvoorziening. Aan de hand van de ontwikkelde aanpak is het waardevol om ook van de overige melkveehouderijgebieden in Nederland de situatie voor de grondgebondenheid in beeld te brengen. De ontwikkelde methodiek volstaat voor een gebied zoals de West-Achterhoek, maar in gebieden waar de eiwitbehoefte van de melkveestapel groter is dan de totale eiwitproductie in veevoer wordt nader onderzoek naar de mogelijkheid van buurtcontracten buiten het gebied aanbevolen.

Een eerste vervolgstap is dat er een globale analyse wordt gedaan in welke gebieden de melkveehouderij een belangrijke sector is en hierbij te komen tot een indeling in relevante gebieden van grofweg 20.000 – 25.000 ha. Deze oppervlakte blijkt een hanteerbare maat om iets te zeggen over de grondgebondenheid. In overleg met de LTO en NZO kan een keuze worden gemaakt in welke volgorde de verschillende geïnventariseerde gebieden worden opgepakt voor nadere analyse. De volgorde kan worden gezocht via drie lijnen:

- in de mate waarin er knelpunten zijn te verwachten in de gebieden, dus ook dáár waar de grootste noodzaak voor mogelijke oplossingen liggen,
- vanuit de behoefte of urgentie vanuit de gebieden zelf, aangegeven vanuit de belanghebbenden, of
- in relatie tot andere opgaven voor maatschappelijke gebiedsdoelen.

7.1.1 Vervolgstappen vanuit de knelpunten

De inventarisatie van de relevante te analyseren gebieden kan worden voorgelegd aan de LTO vakgroep melkveehouderij om tot een prioritering te komen. Deze kan nog met de regionale LTO afdelingen worden afgestemd en getoetst, waarna een planning voor de uitrol van de analyses kan worden opgesteld. Hiertoe is het praktisch om langs alle relevante regionale afdelingen te gaan waar de problematiek van de grondgebondenheid speelt en deze aanpak te presenteren. Tevens om daarmee in het desbetreffende gebied een prikkel te geven en interesse te polsen om met deze analyse aan de slag te gaan. Waarbij een doorkijk naar de oplossingen van belang is omdat het tenslotte steeds gaat om de gewenste veranderingen zodat bedrijven een betere uitgangspositie krijgen en toekomstige ontwikkelingsruimte kunnen realiseren. Voor het verkrijgen van draagvlak en input vanuit het gebied is het praktisch om per uitwerkingsgebied te werken met een (kleine) klankbordgroep.

7.1.2 Vervolgstappen vanuit de behoefte en urgentie van de gebieden zelf

Vanuit het gebied West-Achterhoek is het initiatief gekomen om met een pilot voor grondgebondenheid te starten. De melkveehouders uit het gebied hadden het gevoel dat het voor hen, in dit specifieke gebied, waarschijnlijk moeilijk haalbaar zou zijn om te gaan voldoen aan de criteria voor grondgebondenheid.

Ongetwijfeld zijn er meer gebieden die reeds langer aangeven dat er knelpunten zijn en waar men zelf aan de slag wil. De energie die in dergelijke gebieden aanwezig is, het draagvlak en de proactieve houding maken dat processen sneller kunnen worden gestart. Ook voor deze gebieden moet in overleg met LTO en NZO een prioritering worden gemaakt.

7.1.3 Vervolgstappen in relatie met andere maatschappelijke gebiedsopgaven

Om tot een bredere, meer integrale, gebiedsaanpak te komen kan worden gekozen voor het betrekken van andere gebiedspartijen. Het is niet alleen landbouw met de eigen opgaven, knelpunten en kansen, ook vanuit andere gebiedsactoren liggen er opgaven, grond- en gebiedsclaims en moet er worden afgestemd wat er kan en moet.

Een bottom-up aanpak van betrokken partijen, inbreng van de wensen, maar ook van de bijdrage of meerwaarde die de gebiedsactoren kunnen inbrengen, zou kunnen leiden tot een optimalere gebiedsinrichting vanuit een integraal proces. Het is suboptimaal indien alle actoren vanuit hun eigen opgaven, knelpunten en kansen een gebied oppakken en daarbij geen rekening houden met die van de andere gebiedspartners. We kunnen niet zonder elkaar, maar zijn ook veroordeeld tot elkaar. Dit vraagt een veel intensievere aanpak met een langere doorlooptijd, maar kan ook meer opleveren.

7.2 Vervolg voor het pilotgebied West-Achterhoek

De resultaten van de analyses voor het pilotgebied en daarbij voorgestelde oplossingen kunnen worden ingezet om een vervolgtraject binnen het pilotgebied te starten. Voor het pilotgebied zijn er twee aanpakken:

- Aansluiten bij bestaande initiatieven,
- Vanuit de sector zelf opstarten van processen.

Het gaat er uiteindelijk om dat er verandering wordt gebracht, dat het niet alleen bij een papieren rapportage blijft, maar gebruik gemaakt wordt van de analyse en oplossingsrichtingen die worden aangereikt. Doel is tot de gewenste transitie te komen tot grondgebonden melkveehouderij waarbij voldoende ontwikkelruimte is voor een toekomst mét een economische basis.

7.2.1 Aansluiten bij bestaande initiatieven

In het pilotgebied is een aantal andere initiatieven gaande, aansluiten waar nog kan is een eerste stap. Zo is de kavelruil in een gedeelte van Bronckhorst onlangs gestart en kunnen de mogelijke oplossingsrichtingen voor de grondgebondenheid voor het pilotgebied van de melkveebedrijven worden mee genomen in dit gebiedsproces. Dat geldt ook voor het gebiedsproces voor de Baakse Beek dat al loopt en deels ook ligt in het pilotgebied West-Achterhoek. Daarnaast is ook 't Klooster als één van de pilotgebieden van de bestuursovereenkomst Grondwaterbeschermingsgebieden gelegen binnen het pilotgebied West-Achterhoek. Zo speelt er nog veel meer waarbij aansluiting kan worden gezocht en inbreng worden gedaan.

Tevens zijn er ook initiatieven die worden ontwikkeld vanuit de InterBestuurlijk Programma (IBP) Vitaal Platteland. De Achterhoek is een van de focusgebieden in Nederland die ook vanuit deze integrale visie worden opgepakt. Vanuit het IBP is in feite het gebied al aangewezen met complexe opgaven die een brede en meer integrale aanpak nodig maken.

7.2.2 Opstarten gebiedsproces geïnitieerd vanuit de landbouw zelf

De landbouwsector wordt geconfronteerd met een groter aantal onderwerpen waar zij aan moet gaan voldoen zoals bodemkwaliteit, oppervlaktewater- en grondwaterkwaliteit, herstel van biodiversiteit, eisen aan natuur en landschap. Daarnaast geldt voor ieder gebied dat er een klimaatopgave ligt en dat er rekening gehouden moet worden met de energietransitie. Dit zijn alle zaken waarbij het ook over grond, grondbehoefte en een andere inrichting van het gebied gaat.

De landbouw is zelf aan zet om ook meer grip en sturing op de gebiedsprocessen te krijgen. Een gebiedsanalyse is een handig hulpmiddel om het gebied te ondersteunen in de onderbouwing en

afweging in welk deelgebied het beste als eerste kan worden gestart. Een aanpak die snel een goed inzicht geeft voor de betrokken partijen en de te behalen gebiedsdoelen is een werkatelier.

Deelnemers kunnen zijn de betrokken gebiedspartijen zoals LTO Noord, waterschap Rijn & IJssel, de gemeenten Doetinchem, Doesburg, Bronckhorst en Zutphen, provincie Gelderland, de terrein beherende organisaties (TBO's), Vitens en wellicht nog enkele spelers. Dan komen de opgaven vanuit de verschillende partijen goed in beeld en kan er worden benoemd en afgebakend waar gestapelde doelen liggen en waar niet of nauwelijks. Afstemmen van de in te zetten hulpmiddelen, instrumentarium en daarmee opdelen in deelgebieden. Uit de onderverdeling in deelgebieden kan ook een prioriteitsvolgorde worden aangegeven waar als eerste en waar later een gebiedsproces kan worden opgestart. Dit sluit aan bij de aanpak zoals de provincie dat ziet, zij wil de kar niet trekken, maar wel duwen, daarnaast niet geheel financieren maar meer co-financieren en faciliteren. De gebiedspartners aan zet, proactief en met wensen vanuit de sector voor ontwikkeling, maar ook met meerwaarde voor het gebied in de aanbidding.

Een dergelijke aanpak kan direct na de zomer van 2019 worden geïnitieerd. Vanuit de klankbordgroep grondgebondenheid samen met vertegenwoordiging vanuit de regionale LTO kan al vooruitlopend een eerste globale inschatting worden gedaan om goed voorbereid aan tafel te komen bij een werkatelier.

Literatuur en websites

- CVB (2012). Tabellenboek Veevoeding 2012, CVB-reeks nr. 50, augustus 2012.
- Commissie Grondgebondenheid (2018). Grondgebondenheid als basis voor een toekomstbestendige melkveehouderij. 12 april 2018. <http://edepot.wur.nl/446638>
- Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (2018). Landbouw, natuur en voedsel: Waardevol en verbonden. september 2018. <https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-landbouw-natuur-en-voedselkwaliteit/visie-lnv>
- Stichting Weidegang (2018). Leidraad Controleplan Weidegang Certificaat deel A. Versie JAN2018. https://www.weidemelk.nl/images/weidemelk/Handleidingen/StichtingWeidegang_Leidraad_Contr_oleplan_A_JAN2018.pdf
- van der Peet, G., F. Leenstra, I. Vermeij, N. Bondt, L. Puister, J. van Os (2018). Feiten en cijfers over de Nederlandse veehouderijsectoren 2018. Wageningen Livestock Research Rapport 1134. <https://doi.org/10.18174/464128>
- van den Pol-van Dasselaar, A., P.W. Blokland, T.J.A. Gies, G. Holshof, M.H.A. de Haan, H.S.D. Naeff, A.P. Philipsen (2015). Beweidbare oppervlakte en weidegang op melkveebedrijven in Nederland. Wageningen, Wageningen UR Livestock Research, Livestock Research Rapport 917. <http://edepot.wur.nl/362949>
- Schröder, J.J., L.B. Šebek, J.W. Reijs, J. Oenema, R.M.A. Goselink, J.G. Conijn en J. de Boer (2016). Rekenregels van de KringloopWijzer. Achtergronden van BEX, BEA, BEN, BEP en BEC: actualisatie van de 4 maart 2014 versie. Wageningen, PRI-rapport 640.

Bijlage 1 Samenstelling van de klankbordgroep

Martin Helmink	melkveehouder te Vorden
Gerco Klein Wassink	melkveehouder te Zelhem
Jan Looman	melkveehouder te Zelhem
Martijn Regelink	melkveehouder te Toldijk
Robert Remmelink	melkveehouder te Doetinchem
Bert Sloetjes	akkerbouwer en loonwerker te Halle

Bijlage 2 Deelnemers ‘Expertmeeting Grondgebondenheid en eiwitproductie’

Datum:

4 april 2019

Externe partijen:

Pieter Willem Blokland	Wageningen Economic Research
Joris Buijs	Melkveehouder en deelnemer Koeien & Kansen
Jaap Gielen	Countus
Michel de Haan	Kringloopwijzer Landbouw en Koeien & Kansen
Guus van Laarhoven	Friesland Campina
Robert Meijer	For Farmers
Frits van der Schans	Centrum voor Landbouw en Milieu
Gerrit Schilstra	Agrifirm
Frits Vink	Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

Projectgroep Grondgebondenheid:

Dirk Bruins	LTO vakgroep melkveehouderij
Gerben Doornewaard	Wageningen Economic Research
Alwin Hubeek	Kadaster
Willemien v/d Kandelaar	LTO vakgroep melkveehouderij
Henri Prins	Wageningen Economic Research
Willem Jan Sanders	Kadaster
Theo Vogelzang	Wageningen Economic Research

